

Sällskapet väcker och främjar intresse för kyrkohistoriska studier och forskning om Skara stift. Grundat 1992.

MEDLEMSBLAD 4 2022

ÅRGÅNG 24. ISSN: 1103-3959.
REDAKTÖR: JOHNNY HAGBERG

SKARA STIFTSHISTORISKA SÄLLSKAP

Vandalism i Väster- götland

Reformationsprocessen i Skara stift är lång och utdragen. Från slutet av 1520 talet till slutet av 1590-talet lever i viss mån det evangeliska och det katolska sida vid sida. En förändring sker då ärkebiskopen Abraham Angermannus 1596 inleder sin räfs mot kvardröjande katolska bruk.

Om det kungliga intresset från början gällde ädla metaller i klockor och nattvardskärl var Herr Abrahams intresse kulten. Andakts- och helgonbilder liksom kultiska bruk skulle rensas ut. På senvintern åt 1596 kom han till Skara stift. Först vigde han Petrus Kanicius till biskop och sedan vidtog en visitationsresa för dem båda. En anhalt var Skövde och kulten kring S:ta Elin som redan 1164 blivit helgonförklarad. Ärkebiskopen tog Elins ben från S:ta Helena kyrka och grävde ner dem på okänd plats. Han lät även fylla igen Elins källa. Därefter tog han sig till domkyrkan i Skara och slog sönder salige biskop Brynolf Algotssons gravhäll.

Fortsättning sid 2

Heliga Birgittas okända besök

I samband med en pilgrimsresa lämnade hon kvar relik i Stora Lundby kyrka. En spännande berättelse som är lite känd.

Sidan 4

Magnus Gabriel De la Gardie och konsten att dö

Artikel med anledning av att greve Magnus fyller 400 år i år.

Sidan 19

Skara domkyrkas svajiga 1600-tal

-Ofattbart att domkyrkan fortfarande står, skriver domprosten emeritus Anders Alberius.

Sidan 21

Elins källa

Brynolf blev saligförklarad 1492. Det handlade om att bryta den folkliga andligheten, inte minst möjligheten för pilgrimsvandringar till heliga platser.

Ärkebiskopen reste med sitt följe från socken till socken för att upplysa folket och få bukt med gamla "påviska" bruk. När möjligheten till andlig kult var bruten var också tiden mogen för övergång till den nya läran. Utan tvekan kan man säga att han vandaliserade kristna minnesmärken i Skara liksom i andra stift.

Biskopen 1595-1608, sedermera ärkebiskopen 1609-1636, Petrus Kanicius.

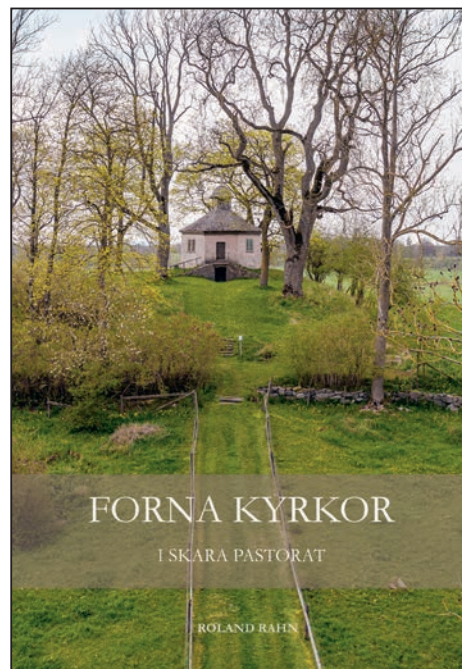
När Herr Abraham rider genom Västergötland med skarabiskopen Petrus Kanicius har det gått 67 år sedan den katolske biskopen Magnus Haraldsson lämnade Skara stift. Han lämnade landet efter den misslyckade resningen mot Gustav Vasa 1529 i Västgöta herrarnas uppror. Han dör i Schwerin kring år 1550.

Angermannus liv slutade tragiskt. Genom sitt stöd till kung Sigismund blev han av Karl IX satt i fängelse på Gripsholms slott och avled där efter åtta år 1607. Han var ärkebiskop 1594-1599. Något porträtt av honom finns inte.

Johnny Hagberg

Ikonen på sidan 1 finns i S:ta Helenas kyrka i Skövde

Boksläpp för Forna kyrkor i Skara pastorat

I februari utkommer boken *Forna kyrkor i Skara pastorat* som beskriver 24 tidigare kyrkor inom det nuvarande pastoratets gränser. Boken är skriven av Roland Rahn som avled 2016.

Med forna kyrkor avses här kyrkor som rivits därför att en ny kyrka byggts på samma plats som den gamla, eller en ny kyrka byggts på ny plats och den gamla kyrkan därefter rivits. I inventeringen omnämns också de fall där två har kyrkor raserats och en ny gemensam kyrka byggts för två socknar, exempelvis Bjärka och Härlunda som blev Bjärklunda. I boken ingår även en kortare redogörelse för övriga forna, förmodade men inte dokumenterade kyrkor och kapell.

- Den kunskap som här ges väcker nyfikenheten och lusten att besöka de platser som beskrivs. Förhoppningsvis kan boken bli en för många rik följeslagare på framtida historiska utflykter i Skara pastorat, skriver domprost Robert Lorentzon i sitt förord.

Det låg mycket detektivarbete bakom inventeringen av de forna kyrkorna från författarens sida. Den nu föreliggande boken har kompletterats med drönbilder från kyrkplatserna. Viss uppdatering av materialet har skett, exempelvis rörande inventarier som har flyttats och församlingsnamn som har ändrats. Nytt bildmaterial har tillförts från Skara pastorats inventarieförteckning Sacer och övrig tilläggsfotografering har gjorts i viss mån.

Skara domkyrkas första kyrkobyggnad behandlas inte i författarens material. Det återstår att ta fram en bok om domkyrkans historia där det fortfarande finns mycket som är outforskat.

Den 7 februari kl. 18.00 inbjuds till boksläpp på Veterinär-museet i Skara. Under kvällen får vi en guidning i museets källare med det som fortfarande finns att beskåda av forna St:ta Katarina kloster.

Claes Johan Ljungström i Hjo Tidning

Claes Johan Ljungström

På kyrkogården i Norra Fåglås är det en sten rest mellan klockstapeln och kyrkans ingång. Den är rest över filosofie magistern Johan Andersson avliden 1857, en helt ung man. Texten lyder ”hans minne lever hos efterkommande för det ädla han tänkt och för det goda han uträttat”. Det är tidsbundet och vackert. I den utkomna biografen över Claes Johan Ljungström lade jag märke till att han vid ett tillfälle medverkat i Hjo Tidning den 16 maj 1857. Från Kungliga biblioteket kommer dessa uppgifter om Ljungströms dikt i Hjo Tidning.

Åke Lilliestam

Philosophiae Magistern

Johan Andersson

Jag ofta frågat: hvad är menskolifvet,
Dess arbete och möda? – Intet svar,
Som fullt mig tillfredsställt har blifvit gifvet.
Det bästa svaret det är ännu kvar,
Ty det ej lemnas förrän uti döden,
Hvari sig lyckta menskolifvets öden.

Det svaret, Broder! på din lefnads gåta
Är Dig nu gifvet, och Du skådar klart.
Hvarför Du här måst både le och gråta
Och smärtas, fröjdas under tidens fart,
Ty all åskådning blifver klar för anden
Först då han kommit till de andra landen.
Den sanna visheten man der först finner,
Ett barn, som knäsatt hos Allfader är;
Den friska lagerkransen der man vinner,
Som icke vissnar, som den plägar här;
Philosophien der system ej byter,
Ogrumlad der hon från urkällan flyter.

Theologiens dogmer der blir klara,
Och hvad som dunkelt föresvävar här
Skall der för själens blick sig uppenbara,
Ty Gud i evigt ljus man skådar der;
Hvad oskuldens tro här setts med enfalds öga
Står der förklaradt i det sköna höga.

I denna tro med detta öga sedan
Din barndom Du dock sett i Gud en far,
Så när ditt lif var i sitt ny som nedan
Du alltid fann att Han dock kärlek var.
Därföre var din glädje vis och stilla,
Och smärtan avsåg Du ej skickad illa.

Nu döden fann Dig i din ungdoms dagar
Och lifvets vår och sommar njöt Du blott;
Och mången vän Dig saknar nu och klagar
Att du så tidigt ifrån honom gått.
Men klagom ej! – Det rätta ungdomslifvet,
Som oförgängligt är, är Dig nu gifvet.
Du lever, Broder! Du har flyttat bara
Dithän, der lifvet är en ständig vår,
Der alla tankar bli som ljuset klara,
Och känslans djup fullt genomskinlig står,
Och anden, buren utaf englavingen,
Stadd uppå forskning, genomskådar tingen.

Men Du ock lefver har uti det minne,
Du lemnat efter Dig i vänners krets;
Och fast en tyngd nu trycker på vårt sinne
Är hoppet med sin lättnad dock tillreds,
Det säger, när man saknadståren gråter:
Att med hvarandra vi få lefva åter.

Claes Johan Ljungström

Skara stiftshistoriska sällskaps
medlemmar
tillönskas en
God Jul och Gott Nytt År

Mina reflektioner kring heliga Birgittas okända besök i Stora Lundby kyrka

Då jag arbetade med att skriva en bok om min släktgård i Stora Lundby i nuvarande Lerums kommun utanför Göteborg, blev jag överraskad när jag upptäckte att heliga Birgitta – Sveriges mest kända helgon – under mitten av 1300-talet, i samband med sin pilgrimsresa till Rom, hade besökt Stora Lundby kyrka. Anledningen till besöket var att hon lämnade heliga relikier, bland annat en bit av Kristus kors och Petrus svärd, för att placeras på altaret i kyrkan.

Min bok *Sandängen i Stora Lundby* publicerades hösten 2019 och handlar om gårdens historia från nutid tillbaka till Gustav Vasas tid. Men jag kunde inte låta bli att också nämna att heliga Birgitta hade besökt Stora Lundby kyrka, trots att detta gjordes ungefär 200 år före Gustav Vasas tid. Då Lerums Tidning gjorde ett reportage om boken fick jag frågan: Vet du med säkerhet att informationen stämmer? Mitt svar blev att det mesta är verifierat, men när det gällde heliga Birgitta, hänvisade jag till prästen Severin Ströms beskrivning av besöket, som han nedtecknade runt 1750-talet.

Nämnde Severin Ström var född i Kungälv 1718. Han blev präst i Lundby församling år 1748. Severin Ström konstaterade redan vid sitt tillträde att det inte fanns något skrivet om vad som skett i bygden under tidigare århundraden: *Jag har därför, ifrån 1748, då jag blef prest, intil innevarande år 1758, vinlagt mig sätta det i luset, som alt til närvarande tider varit försummadt.*

Severin Ström skickade den 13 mars 1758 in sin beskrivning av tidigare händelser i Vättle härad till Domkapitlet i Göteborg med förhoppning om att den skulle ges ut. Där blev beskrivningen liggande i nära 140 år, innan den första gången år 1897 kom ut i tryck i 250 numrerade exemplar under nam-

net *Ströms Vättle Härad*. En andra utgåva gavs ut av Skallsjö Hembygds- och Fornminnesförening i en upplaga på 1000 exemplar år 1973. Ett kapitel handlar om kyrkorna i häradet. Stora Lundby kyrka, som har varit moderkyrka för de andra kyrkorna, byggdes troligtvis under början av 1000-talet, men det finns uppgifter att den kan vara äldre än så. Severin Ström skriver bland annat följande om Stora Lundby kyrka och heliga Birgitta:

För någon sådan orsak var den alltid i godt minne hos Påfvarne, att Clemens den sjunde sände kyrkan genom S:t Brigitha Brahe några helgedomar uti en låda, som hade nio rum, och hvaruti förvarades en bit av Christi kors, af Petri svärd, och mer sådant, dem hon med stor ståt, och i fölge af en hop andeliga, lefvererade 1350, just då hon var stadd på sin resa till Rom, der hon afled 1373. Desse helgedomar stodo sedan alltid på altaret, hvilket för den orsaken flitigt besöktes af den tidsens vidskepliga christne, och vardt lådan intet borttagen förr än vid Magister Pehr Kiellanders ankomst till pastoratet, hvilken kastade henne på elden. För denna gerning utstod han mycket af bönderna, men hvad som var gjordt kunde inte ändras. Kyrkan hade ock derigenom stora inkomster, ty alla de, som ville vidröra lådan, hvilket hade en besynnerlig kraft mot sjukdomar, måste offra något på altaret, men desse penningar borttogos esomoftast af kringströfvande fiender, som uti i sin ifver intet sparade kyrkorna.

Det kan direkt konstateras att det finns felaktigheter i Severin Ströms text. Birgitta tillhörde inte Brahe-släkten, och hon reste till Rom redan år 1349 för att delta i jubelåret – ett heligt år – som skulle firas där år 1350. Och det måste också ha varit

Stora Lundby kyrka är belägen i Vättle härad i Västergötland. Den kallades under många århundraden endast för Lundby kyrka men under början av 1900-talet ändrades namnet till Stora Lundby kyrka. Foto: Göran Antefelt

påven Clemens VI som hade skänkt relikerna. Men den stora frågan är ändå om det har funnits heliga relik i Stora Lundby kyrka, och om Birgitta verkligen besökt kyrkan och lämnat dessa. Då jag började undersöka vad som mer fanns skrivet om besöket för snart 700 år sedan, fann jag inget. Inte ens i boken *Heliga Birgitta och Västergötland*, som skrevs med bidrag av ett flertal författare och gavs ut 2003 inför Birgittajubileet samma år, nämns något om detta. Hennes prominenta besök i kyrkan tycks i våra dagar vara okänt för de flesta – om inte för alla – Birgittakännare.

Birgittas besök i Stora Lundby kyrka

Prästen Pehr Kjellander sägs ha eldat upp lådan med relik när han hade tillträtt sin tjänst som kyrkoherde i Stora Lundby kyrka. Han eldade troligtvis upp dessa strax efter sitt tillträde den 1 maj 1685, vilket orsakade stor uppståndelse bland folket i Stora Lundby socken. Det var säkert inte bara kyrkan som förlorade inkomster på hans impopulära åtgärd utan även alla de bönder som mot betalning gav många långväga besökare till kyrkan både mat och husrum. När Severin Ström anlände till socknen 60 år senare fanns det säkert fortfarande sockenbor som kom ihåg och detaljerat kunde berätta om händelsen. Även flera av Pehr Kjellanders barn hade möjlighet att för Severin Ström berätta faderns historia med den uppbrända lådan och de heliga relikerna. Denna del av Severin Ströms beskrivning, att relik funnits i kyrkan, stämmer därför säkert. Det är ju en förhållandevis kort tidsrymd som passerat från det att Pehr Kjellander kastade lådan i elden tills Severin Ström började skriva om händelsen.

En viktigare och mer svårutredd fråga är uppgiften att det var Birgitta som 400 år tidigare levererade lådan med de heliga relikerna till kyrkan. Finns det överhuvudtaget några uppgifter att Birgitta någon gång vid den här tiden har varit i trakten? I Severin Ströms beskrivning står det att besöket skedde just då hon var stadd på sin resa till Rom. I boken *Heliga Birgitta och Västergötland* skriver Rune Ekre, som var museichef för Lödöse museum 1965–1990, i kapitlet ”Birgitta och Lödöse” att Birgitta besökte Lödöse tre gånger under åren 1345–1349.

Första gången var omkring år 1345 – årtalet enligt vad flera forskare tror – i samband med arvskifte. Man färdades till häst, och nära Lödöse drabbades den medföljande prästen Magnus från Motala av svår huvudvärk. Birgitta lyckades mirakel-bota honom, så att de nästa dag kunde rida vidare.

Andra gången har besöket förmodats vara samtida eller något senare, enligt Rune Ekre: *Man kom till en gård nära Lödöse där fru Birgitta gästade ett hus, där djävulen tydligt talade, gav svar till de gästade och förutsade mycket om framtiden ...*

Tredje besöket dateras till år 1349. Rune Ekre skriver: *Birgitta är med sitt tämligen stora resällskap på väg till Lödöse och träffar en av sina medellösa underlydande som behöver och får ekonomisk hjälp till sin dotters bröllop. Birgittas husförvaltare är med och håller reda på ekonomin. Den blivande bruden fick en tredjedel av kassan.*

En ytterligare anledning till varför Birgitta vid flera tillfällen vistades i trakten runt Lödöse efter maken Ulfs död runt år 1345 kan vara att hennes syster Katarina lär ha bott här. Katarina var gift med Ulfs bror Magnus Gudmarsson, och de

Heliga Birgittas relikvarium i Vadstena klosterkyrka

ska ha bott på sitt gods i Loo utanför Alingsås. Troligtvis kan Birgitta också ha besökt och vistats hos dem. Systemen Katarina och Magnus bodde kvar i Loo till 1352, då de avflyttade till Varnhems kloster. Lödöse ligger som sagt i trakten nära Loo och det gör även Stora Lundby kyrka.

Det är otvivelaktigt att Birgitta har besökt Lödöse och trakten däromkring vid flera tillfällen under senare delen av 1340-talet. Men det är Birgittas tredje besök i Lödöse som är mest intressant. Det bör ha varit då som hon samtidigt också passade på att besöka Stora Lundby kyrka. Uppgifterna stämmer bra överens med Severin Ströms beskrivning, när det gäller det tämligen stora resällskapet som följde Birgitta till Rom. Men varken Severin Ström eller Rune Ekre nämner några namn på hennes följeslagare. I sällskapet ska bland andra prästen Petrus av Skänninge, huskaplanen Gudmar Fredriksson, prior Petrus av Alvastra samt riddaren Magnus Petersson ha ingått. Birgitta hade också med sig en väninna, adelsdamen Ingeborg Laurensdotter Dannes och troligtvis också ett antal tjänare. Förmodligen är det detta stora andliga sällskap på väg till Rom som både Severin Ström och Rune Ekre syftar på. Det är dock oklart varifrån Rune Ekre har fått uppgiften om sällskapet och dess storlek, då det inte framgår av det scenario som han hänvisar till i kapitlet.

Ovanstående talar för att Birgitta faktiskt besökte Stora Lundby kyrka och lämnade relik strax före sin resa till Rom. Kyrkan är belägen cirka 3 mil från Lödöse, och att vandra mellan kyrkan och Lödöse tar nästan en hel dag, men vid färd med häst – som Birgitta normalt använde – tar det avsevärt kortare tid. Hur kan då prästen Severin Ström 400 år senare så utförligt beskriva Birgittas besök vid Stora Lundby kyrka? Det mest sannolika är att hennes besök i kyrkan tillsammans med de undergörande relikerna, som förvarades på altaret under cirka 340 år, präglade bygden så mycket att generation efter generation under alla dessa år genom muntlig tradition

lyckades bevara minnet av det historiska besöket fram till att Severin Ström kunde nedteckna det.

Birgittas avfärd från Sverige

En annan intressant fråga är varifrån Birgitta lämnade Sverige. Reste hon från Lödöse eller var det från Kalmar? Det finns olika åsikter om detta.

Nedanstående karta med Birgittas pilgrimsfärder färdigställdes till invigningen år 2003 av Sancta Birgitta Klostermuseum i Vadstena. Enligt kartan, som finns uppsatt inne i museet, började Birgittas båda pilgrimsfärder ut i Europa från Ulvåsa respektive Alvastra via Lödöse till norra Tyskland. Egentligen är det inte märkligt om Birgitta, som kartan visar, valde Lödöse som avreseort från Sverige. Hon hade startat pilgrimsresan mot Rom från hemmet i Alvastra på östra sidan av Vättern. Att färdas på vattnet underlättade när vägarna på land generellt hade dålig beskaffenhet. Där det var möjligt valde man därför att resa med båt på sjöar, floder och längs kusterna, så det är mycket troligt att Birgitta tog sjövägen över Vättern.

Färden gick i så fall sannolikt till Hjo – som redan på senmedeltiden var en viktig hamn – från den dåvarande staden Hästholmen strax söder om Alvastra kloster. Hästholmen brukade användas för klostrets transporter. Från Hjo fortsatte sannolikt Birgittas färd vidare till Skövde, därefter Skara, och sedan vidare till Lödöse. Det bör ha varit då som Birgitta med sällskap också besökte Stora Lundby kyrka. Fågelvägen är avståndet mellan Alvastra och Lödöse närmare 15 mil medan motsvarande sträcka mellan Alvastra och Kalmar är cirka 20 mil. En mätning av vägvästande mellan orterna talar också till Lödöses fördel. Att Birgitta valde att resa från hemmet i Alvastra till Lödöse är därför som sagt inte särskilt uppseendeväckande. Dessutom var Birgitta sedan sina många tidigare besök i Västergötland väl förtrogen med att färdas på landskapets vägar västerut och hon visste säkert också var det var bäst och säkrast att övernatta. På vägen till Lödöse hade hon också möjlighet att stanna till och besöka klostret och kyrkan både i Varnhem och Skara.

Vilken stad hon ankom till i Tyskland finns inte angivet på kartan. Den första anhalten kan ha varit Stralsund. Enligt en uppenbarelse påminnes Birgitta några dagar före sin död i Rom 1373 om vad Maria många år tidigare sagt till henne i en annan uppenbarelse i staden Stralsund, sannolikt då i samband med Birgittas pilgrimsfärd till Rom. Stor enighet råder därför bland de författare som skrivit om Birgittas pilgrimsfärd att det var i Stralsund som hon steg i land. Avståndet beräknat i antal kilometer, sjövägen, mellan Kalmar och Stralsund

är kortare än motsvarande sträcka mellan Lödöse och Stralsund. Men då är det bra att komma ihåg att av sistnämnda sträcka färdas man flera mil från Lödöse ner för Göta Älv till Västerhavet. I praktiken innebär detta, att när det gäller båt-färden över havet till Stralsund skiljer det endast ett fåtal mil mellan Kalmar och Lödöse. Den danske författaren Johannes Jørgensen uppger att Birgitta med följe lämnade Alvastra när Östersjön blivit isfri, en vårdag 1349, medan de flesta andra Birgittakännare är eniga om att hennes avfärd med båt från Sverige skedde under sensommaren eller hösten 1349, det vill säga under den tid på året då det inte är ovanligt med stormar. Även om båtresan är något längre från Lödöse kan den här vägen ske mer i skydd av närliggande landområden än om resan gjordes från Kalmar.

Rune Ekre tror också att Birgitta reste från Sverige under hösten 1349, och hon kan enligt honom ha rest med ett fartyg från Lödöse. Lödöse var en av Sveriges äldsta städer, och med sitt strategiska läge var den länge den viktigaste hamnen mot Västerhavet. Kung Magnus och drottning Blanche vistades ofta på sin borg i Lödöse, och staden hade troligtvis kungligt besök även år 1349. Staden hade några år tidigare varit Birgittas sluthamn vid hemresan från Sankt Jacob i Compostela, och enligt Rune Ekre kan även hennes utresa ha skett till Santiago de Compostela från Lödöse. Lödöse var en mycket anlitad ankomst- och avreseort både för långväga pilgrimer och kyrkfolk. Flera inom Birgittas krets hade tidigare vallfärdat genom Lödöse. Ett exempel på detta var Birgittas far Birger Persson, som år 1321 reste till Santiago de Compostela just från Lödöse. Det finns mycket som enligt Rune Ekre tyder på att Birgitta kan ha avrest från Lödöse, men det som enligt honom talar emot Lödöse är den uppenbarelse Birgitta fick i Stralsund, som antyder att avfärden skedde från en Östersjöhamn.

Om det råder stor enighet bland författarna att det var i Stralsund som Birgitta steg iland på sin fortsatta resa ner genom Europa, så är samma författare inte alls lika säkra på var Birgitta lämnade Sverige. De flesta anser att det sannolikt var från Kalmar. Rune Ekre argumenterar ju starkt för att det var från Lödöse som Birgitta reste men avslutar överraskande hela argumentationen med att det finns en antydning att avfärden i Sverige skedde från en Östersjöhamn. Vilket stöd de övriga författarna har för Kalmar är osäkert. Kan det vara den populära biografen om Birgitta, som skrevs av Johannes Jørgensen under början av 1940-talet, som påverkat efterföljande författare när det gäller Kalmar som avreseort?

Johannes Jørgensens biografi om Birgitta gavs ut i två delar ”Den hellige Birgitta af Vadstena I–II”. Böckerna översattes av Harald Schiller från danska till svenska. Harald Schiller skriver i efterordet till böckerna att han var *väl medveten om de stora svårigheter som möta en översättare av Johannes Jørgensens lyriska prosa. Författarens anmärkningar har inte medtagits i den svenska upplagan. Anledningarna härtill är tvenne. De äro så omfattande att de högst väsentligt skulle fördyra den svenska upplagan. Vidare torde de, som äro intresserade av den vetenskapliga apparaten, självfallet läsa originaltexten.*

Johannes Jørgensen konstaterar kort och gott i den till svenska översatta biografen att Birgitta avreste från Kalmar. Han skriver: *Det var i Kalmar som Birgitta hade gått ombord på det*

skepp, som för alltid skulle föra henne bort från fäderneslandet. Kalmar – »Sveriges öga, förmur och nyckel» som staden på grund av sitt starka slott och sin av Ölands långa hamnpir skyddade hamn kallades. Han skriver också: Så befann Birgitta sig åter i Stralsund som för åtta år sedan, den gång då Ulv och hon tillsammans drogo till Compostella! Men nu satt hon allena i sin kammare i det tyska härbärget, herr Ulv Gudmarssons änka, före detta frun till Ulvåsa, nu en fattig pilgrim bland fattiga pilgrimer på väg till apostlarnas gravar där nere i det stora Rom.

Beskrivningen av Birgittas vistelse i Stralsund är både målande och detaljrik: Hon sitter ensam i sin kammare i det tyska härbärget ... nu en fattig pilgrim bland fattiga pilgrimer. Varifrån hade Johannes Jörgensen fått dessa uppgifter? Birgitta reste ju trots allt med ett stort resällskap där flera var välbärgade, och var hon verkligen så fattig som det beskrivs? Johannes Jörgensen lämnar själv svaret på detta då han i förordet till den första boken säger att han i behandlingen av ett så utförligt och vanskligt ämne som Birgitta ansett sig berättigad att här och där utarbeta vissa detaljer, som källskrifterna blott antyder. Frågan är då hur det ligger till med avreseorten Kalmar. Är denna också bara en utarbetad detalj från hans sida, och vad antyder då källskriften? Svaret bör då finnas i den danska upplagan, där författarens anmärkningar finns med.

Vid den genomgång som jag nu har gjort av de danska böckerna angående Kalmar går det inte att finna någon hänvisning till en källskrift. Hur kan då Johannes Jörgensen komma fram till att Birgitta reste därifrån utan att det finns någon antydning? Troligtvis har Johannes Jörgensen, eftersom Birgitta stannade till i Stralsund, utan att fundera på andra resealternativ ansett sig berättigad att bestämma att hon då måste ha rest från Kalmar. Några skriftliga belägg för att Birgitta reste från Kalmar verkar överhuvudtaget inte finnas, och det går inte heller att någon annanstans finna den minsta antydning om att hon ens hade rest från en Östersjöhamn. I motsats till Lödöse ser det inte heller ut att finnas några anteckningar om att Birgitta överhuvudtaget någon gång tidigare vistats i Kalmar, även om det förstås är möjligt att hon har gjort det. Men trots att det inte på något sätt är visat att Birgitta reste från Kalmar, går det å andra sidan inte heller att utesluta att det kan ha varit så.

Hur det nu än må vara med Kalmar gentemot Lödöse känns det ändå skönt att veta att det bevingade ordspråket: *Alla vägar bär till Rom*, som myntades redan på 1300-talet, stämmer bra även för Birgittas pilgrimsfärd dit. Hon lyckades, oavsett vilken väg hon nu valde från Sverige, nå sitt mål att komma fram till Rom i tid före jubelåret 1350. Men tänk – om det ändå är så att Birgittas okända besök i Stora Lundby kyrka är den saknade "pusselbiten" som behövdes för att slutligen avgöra varifrån hon reste? Förhoppningsvis kommer Severin Ströms beskrivning av besöket i fortsättningen att vara med som en del i heliga Birgittas historia, och mycket talar nu för att det var från Lödöse och inte från Kalmar som Birgitta med sällskap lämnade Sverige.

Göran Antefelt

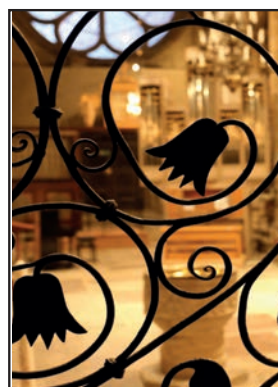
Bo Theutenberg doctor jubilaris

Vår Hedersledamot, juris professorn och ambassadören Bo J. Theutenberg blev den 30 september jubeldoktor - doctor jubilaris. Det betyder att det gått 50 år sedan han 1972 avlade sin doktorsexamen i juridik vid Stockholms universitet. Ceremonin hölls i Stockholms stadshus. Stiftshistoriska sällskapet gratulerar. Jubeldoktorernas antal är få och därför är hedern än större.

Traditionen att promovera jubeldoktorer har funnits sedan 1804 och den genomförs endast i Sverige och Finland. De första som blev jubeldoktorer var två av Linnés lärjungar från 1750-talet som då fortfarande levde. Det var vid Uppsala universitet som detta skedde och vid dess medicinska fakultet.

Insamling till barockorgeln i Varnhem fortsätter

INSAMLING 2022-2024

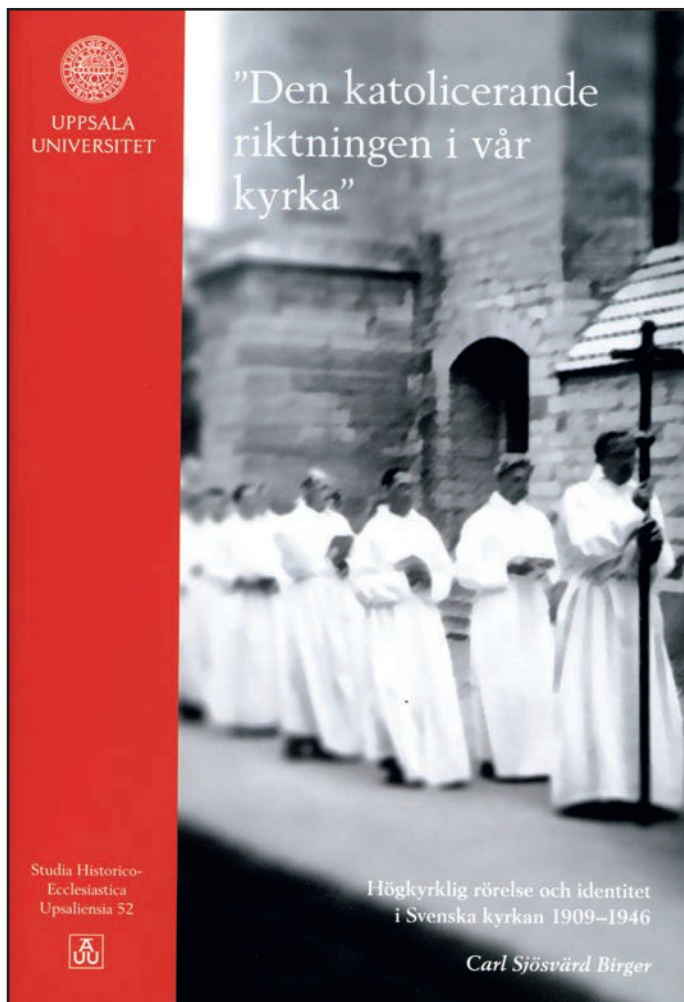
SWISH

Skara pastorat: 123 375 55
43 (märk: "Orgel Varnhem").

BANKGIRO

Skara pastorat: 460-5465
(märk "Orgel Varnhem")

Läsvärd avhandling om högkyrkligheten

1900-talets början innebar stora omvandlingar och, för kyrkans del, bakslag. Urbanisering, frikyrklighet och arbetarrörelsens framväxt skapade problem och konflikter, och allt mer tappade kyrkan kontakten med folket. Den kyrkliga seden hotades, och inte minst nattvardsfirandet var satt på undantag. Nattvard firades mycket sällan, ja nästan inte alls på sina håll.

Det gjordes olika försök att motverka denna situation. Ungkyrkorörelsen var ett, med deras studentkorståg under parollen "Sveriges folk – ett Guds folk". Vid universiteten drevs den liberala teologin, som genom ett slags avmytologisering, ambitionen att ta bort det för förnuftet anstötliga i kristen tro och Bibelns berättelser, eftersträvade en kultursyntes i samtiden.

Ett annat försök till krishantering kom högkyrkligheten med. Svaren på samtidens utmaningar fanns, menade man, inom kyrkan själv. Uppgiften var att ta vara på Svenska kyrkans inneboende allmänkyrkliga tradition. Mot samtidens subjektivism och sekularisering framhöll företrädarna det objektiva, med betoning på gudstjänst och sakrament. Också prästens betydelse framhölls. Axel Lutteman, en tidig företrädare, menade, att "sådan prästen är sådan är kyrkan".

Om högkyrkligheten har Carl Sjösvärd Birger skrivit en mycket läsvärd avhandling i ämnet kyrkohistoria: "Den katolicerande riktningen i vår kyrka". *Högkyrklig rörelse och identitet i Svenska kyrkan 1909-1946*. Mycket som gäller högkyrklighetens första decennier har varit oklart. Det har inte riktigt varit klart hur rörelsen uppstod och vilka tillflöden som fanns. En

del har menat att inspirationen kom från England, och Ox-fordrörelsen, men hur var det egentligen? Många av dessa frågetecken kan rätas ut genom Sjösvärd Birgers undersökning.

Syftet med avhandlingen är att "undersöka högkyrkligheten som kyrklig rörelse och identitet i svenskt kyrkoliv och samhälle under 1900-talets första hälft." Centralt i undersökningen är analysbegreppet "rörelse", med underdelarna "rörelseaktör" och "rörelsenätverk". Framställningen är indelad i tre undersökningsperioder: Uppkomstperioden 1909-1918, Framväxtperioden 1919-1935 och Etableringsperioden 1935-1946.

I avhandlingen ställs fyra frågor: Hur och varför växte en högkyrklig rörelse fram under 1900-talets första hälft? Hur gav rörelsen uttryck för ett identitetsskapande? Hur organiserade sig rörelsen för att förverkliga sina övertygelser? Förändrades sättet att organisera sig över tid, och i så fall varför? Hur kan rörelsen förstås i relation till sin omgivning under 1900-talets första hälft?

Mellan 1909 och 1920 bildas inom rörelsen fem sammanslutningar: Svenska Kyrkoförbundet (1909), S:t Sigfrids Brödraskap (1916), Helga Korsgillet (1919), Sodalitium Confessionis Apostolicæ (1919) och Societas Sanctæ Birgittæ (1920). Svenska Kyrkoförbundet och Helga Korsgillet var ett slags traktatsällskap, som gav ut småskrifter och pamfletter i olika teologiska och kyrkohistoriska ämnen. S:t Sigfrids Brödraskap, Sodalitium Confessionis Apostolicæ och Societas Sanctæ Birgittæ var ordensliknande gemenskaper.

Om högkyrkligheten kom till utifrån ett krismedvetande kom rörelsen från början att få två slags riktningar: en dogmatiskt inriktad, representerad av Svenska Kyrkoförbundet och Helga Korsgillet, och en praktiskt inriktad, representerad av S:t Sigfrids Brödraskap, Sodalitium Confessionis Apostolicæ och Societas Sanctæ Birgittæ. Om de förra argumenterade och drev opinion i sak försökte de andra att påverka genom att etablera ecklesiologiskt motiverade praktiker inom vilka ett högkyrkligt format liv med bland annat mässa och tidegärd (som vid tiden alltså var mycket ovanligt), kunde levas.

Högkyrkligheten har från första början haft internationella kontakter. Det är måhända en naturlig konsekvens av insikten om att kyrkan är större än den svenska. Ofta har det engelska inflytandet lyfts fram, men Sjösvärd Birger tydliggör hur det innehållsiga inflytandet framför allt kom från Tyskland och *Hochkirchliche Vereinigung* och dess tidskrift *Die Hochkirche*. Sjösvärd Birger menar att det engelska inflytande främst har fungerat identitetsskapande. När de tidiga högkyrkliga sammanslutningarna successivt lämnade sina tidigare sammanhang, så som unkyrkligheten, erbjöd det engelska exemplet en tydlig högkyrklig självförståelse, "en identitetsskapande exemplarisk berättelse".

Sjösvärd Birger framhåller, att när högkyrkligheten på allvar organiserade sig under 1920-talet blev de ordensliknande sammanslutningarna – efter engelskt exempel – utmärkande. I grunden fanns en skepsis mot "partibildningar", men också en övertygelse om att man själva stod för något specifikt och kanske mer kyrkligt i samtiden. Med inspiration från England kom på så vis den praktiskt orienterade högkyrkligheten att

bli det dominerande inslaget. Fokus blev då också mer den personliga andliga utvecklingen på bekostnad av ett samhällsleligt fokus, som det funnits mer av inom rörelsen tidigare.

1920-talet präglades av en stark anti-katolsk opinion. Detta gynnade inte högkyrkligheten. Rörelsens idéer sammanblandades med romersk katolicism, och man fick på så vis fick svårt att vinna gehör för sina tankar.

Det anti-katolska problemkomplexet påverkade högkyrkligheten på flera sätt. Å ena sidan var det få rörelseaktörer som var oreserverat positiva till den romerska kyrkan, snarare uppfattade man den egna rörelsen som en garant genom att dels ta till vara det allmänkyrkliga arvet, dels motverka att den romerska kyrkan fick något större inflytande. Samtidigt blev det allmänna motståndet mot allt katolskt identitetsskapande så att högkyrkligheten formades i ett slags motståndsidentitet.

Efter ett besvärligt 1920-tal som inneburit både tillkomst av sammanslutningar, motstånd och svårigheter att formera rörelsen, vänder utvecklingen under 1930-talet. 1935 samlas högkyrkligheten till en kyrkodag i Nyköping. Där framträder Gunnar Rosendal som en ledargestalt. Han hade inte varit en av dem som planerat kyrkodagen, men grep tillfället.

Rosendal har ofta givits rollen som högkyrklighetens ideolog, inte minst genom boken *Kyrklig förnyelse*, som kom senare samma år. Sjösvärd Birger menar att Rosendal på ett sätt blev en ledargestalt, men framför allt som rörelsens organisatör. Vid kyrkodagen argumenterade han starkt för en konsolidering av rörelsen, för grundande av fler ordensgemenskaper, en i varje stift, för bokutgivning osv. Han kom själv att stå för grundandet av ett förlag – Pro Ecclesia – och för en hel del bokutgivning. Senare tillkom också *Rundbrev om Kyrklig Förnyelse*, som stod honom nära och där han blev en flitig skribent.

Rosendal hade året innan, 1934, blivit kyrkoherde i Osby. Där kom han snart att börja omsätta hela det högkyrkliga pastoralprogrammet. Detta tillsammans med de mått och steg han senare tog gjorde att Rosendal blev en av de främsta rörelseaktörerna.

Rosendals bok *Kyrklig förnyelse* blev en programskrift för högkyrkligheten. Sjösvärd Birger menar att Rosendal i den förenade den dogmatiska och den praktiskt inriktade högkyrkligheten och formulerade ett sammanhållet pastoralt program. I boken framhöll Rosendal en förnyelse som skulle komma ur kyrkan själv. Hon behövde inte titta på andra sammanhang utanför kyrkan, utan skulle förverkliga den egna skatten.

Med boken *Kyrklig förnyelse* gavs också en annan benämning på rörelsen – kyrklig förnyelse – och vid kyrkodagen i Nyköping fann man en arbetsform som kom att bli den rådande för tid framåt. Successivt blev högkyrkligheten en etablerad riktning inom Svenska kyrkan.

Sjösvärd Birger sätter punkt för sin undersökning 1946 då en statlig utredning om att öppna prästämbetet för kvinnor tillsattes. Han menar att denna fråga förändrade högkyrkligheten, som därefter återigen kom att domineras av ett slags motståndsidentitet. Han framhåller vidare att högkyrkligheten var enad i att avvisa ett kvinnligt prästämbete, men att olika aktörer förordade olika sätt att bemöta frågan. Rosendals linje var att med kraft söka bilda opinion i sakfrågan. Ett

Carl Sjösvärd Birger.

Foto: Magnus Aronsson.

annat, företrätt av exempelvis Magda Wollter, var att söka kontakt med kvinnorörelsen och hitta former för att inkludera kvinnor. Återigen kan man se mönstret kring en mer dogmatisk och en mer praktisk högkyrklighet bli tydligt.

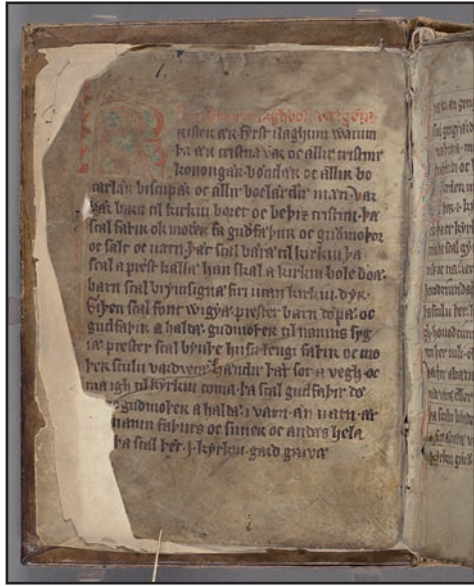
Sjösvärd Birkers avhandling visar hur heterogen högkyrkligheten varit redan från början. I vad som upplevdes som en krissituation ville man hävda det allmänkyrkliga, sakramental och objektiva, men en gemensam uttydning saknades. ”I och med att den högkyrkliga rörelsen saknade en gemensamt utarbetad teologisk ståndpunkt och i stället främst förenades i strävan att förnya kyrkolivet i en viss ecklesiologiskt motiverad riktning, kunde ett relativt heterogent sammanhang av rörelseaktörer samverka inom rörelsen” (s. 450). Det fanns en skillnad mellan en mer dogmatisk inriktning och en mer praktisk, mellan en mer lutherskt konfessionell och en mer allmänkyrkligt, liturgiskt inriktad. Med Rosendal kom ett gemensamt pastoralt program i centrum, men också nya konflikter om vad som var det väsentliga.

Även om flera tidiga högkyrkliga pionjärer var Skara stiftare, såsom Olof Magnusson och Fredrik Kjellander, har högkyrkligheten haft ringa genomslag i Skara stift. Kanske beror det på västgötens motvilja mot ”exter”, sådant extra som en rik liturgi kan anses utgöra, samt hans förkärlek att resonera praktiskt snarare än principiellt.

Markus Hagberg

Carl Sjösvärd Birger: ”Den katoliserande riktningen i vår kyrka”. *Högkyrklig rörelse och identitet i Svenska kyrkan 1909–1946*. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 52, Uppsala 2022, 513 sidor.

Ny upplaga av Äldre Västgötalagen

Kristus är först i vår lag...

Ibland får man frågan: "Hur kommer det sig att just handskriften KB, B 59, som innehåller Äldre Västgötalagen och dess bilagor, har bevarats till våra dagar, när så många andra handskrifter från den tiden har gått förlorade?" Svaret på frågan är att KB, B 59 hela tiden verkar ha förvarats i olika arkiv på ett betryggande sätt. De arkiv som härvid kan urskiljas är:

Skara domkapitels arkiv från 1320-talet,

Kungliga kansliet från 1520-talet, dit Gustav Vasa förde pergamentshandskrifter för att "slaktas" och användas som omslag omkring den kungliga kammarens räkenskaper. De minsta handskrifterna användes dock inte utan förblev intakta, bland dem tydligen KB, B 59,

Antikvitetskollegiet i Uppsala 1667,

Antikvitetsarkivet i Stockholm 1692,

Kungl. Biblioteket från 1786, där KB, B 59 fortfarande finns.

Från 1500-talet kan man spåra ett intresse för handskrift KB, B 59 som historisk källa. Detta visar sig exempelvis i att man börjar göra anteckningar i handskriften. Följande skrivarehänder kan därvid urskiljas:

Hogenskild Bielke (1538–1605) läste KB, B 59 i Kungliga kansliet. Han var västgöte, född på gården Stora Dala i Dala socken, Gudhems härad, ett par mil norr om Falköping. Hogenskild Bielke var lagman, dock inte i Västergötland utan i Uppland och i hela Norrland under åren 1577–1589. Han markerar i marginalerna av handskrift KB, B 59 de bestämmelser som handlar om adelns villkor, men han markerar inte bestämmelser om kyrkan eller texter på latin.

Johannes Bureus (1568–1652) läste också KB, B 59 i Kungliga kansliet. Han var Gustav II Adolfs lärare, riksarkivarie och riksbibliotekarie. I handskrift KB, B 59 sätter Bureus rubriker över historiskt intressanta uppgif-

ter, exempelvis över listan med lagmän i Västergötland och över listan med Sveriges kungar (däremot inte över listan med Skaras biskopar).

En islänning studerade handskrift KB, B 59 i Antikvitetskollegiet i Uppsala. På blad 47v finns nämligen en anteckning på isländska. Det är en litteraturhänvisning, som i översättning lyder: 'Sankt Olof den heliges saga sidan 61 rad 7: en man hette Emund i Skara; han var lagman i Västergötland, '. – Islänningen var Jónas Rúgman (1636–1679). Han var på väg från Island till Köpenhamn med isländska handskrifter, när hans skepp uppbringades av svenska fartyg och han i stället kom till Sverige och så småningom till Uppsala. Där lärde han känna Olof den heliges saga (KB, C 2) och Äldre Västgötalagen och dess bilagor (KB, B 59). I den förra fann han uppgiften om Emund från Skara och denna uppgift förde han in i KB, B 59.

Från 1600-talet och framåt tar sig intresset för KB, B 59 andra former. Boktryckarkonsten når ett uppsving och lagtexten börjar utges i tryck. Det börjar 1663 med *Wäst-Götha Laghbook vppå den stormechtigste, ... herr Carl then ellofftos, befalning vthaff ett off-gammalt MSto, som fins in Archivo Regni, med flit vthskrifwin och i wisse Balkar, Flockar och §§ sammanfattat af Georg Stiernhielm. Första gången tryckt och vplaght vthi Stockholm Aff Ignatio Meurer. Åhr 1663. – Redan 1666 kom nästa utgåva i Sveriges rikets lagh-böcker, som äre, landz lagh, Vplandz lagh, Wästgötha lagh, Östgötha lagh, Södermnl., Wästmanna och Helsing lagh. Nu på nytt medh nyttige concordantier och register förbättrat och vthgången. Stockholm 1666.*

Dessa utgåvor kan ses som förberedelser inför arbetet med *Svea Rikes Lag*, som kom 1734. Därefter kom två latinska utgåvor, den första 1695, alltså mot slutet av stormaktstiden, och den andra 1812–1822. Båda dessa utgåvor var, fastän tillkomna i olika tider, avsedda att sprida kunskap om vårt lands lagar ute i världen.

Först härefter kan man säga att mera vetenskapliga utgåvor av KB, B 59 såg dagens ljus. Främst i raden bland dessa står *Westgöta-Lagen. Utg. af H. S. Collin och C. J. Schlyter*. Stockholm 1827. Samling af Sveriges Gamla Lagar 1. (Nytryck 1976, med Otto von Friesen, Vår äldsta handskrift på fornsvenska. 1904.)

Därefter kom flera utgåvor med normaliserad text, vilka alltså syftade till att göra texten mera tillgänglig. 1876 utkom *Äldre Västgötalagen; Normaliserad text* [utg. av Eugène Schwartz och Adolf Noreen], utgiven i Uppsala. 1897 kom *Äldre Västgötalagen. Normaliserad text jämte noter och anmärkningar af Herman Vendell*, utgiven i Helsingfors. 1919 utkom *Äldre Västgötalagen i diplomatariskt avtryck och normaliserad text jämte inledning och kommentar, utgiven av Bruno Sjöros*. Också den är utgiven i Helsingfors.

Men normaliseringarna förslog inte. Också översättningar till samtidens svenska behövdes för att göra texten än mera lättillgänglig. Förutom översättningarna till latin 1695 och 1812–1822, till franska 1889 och 1894 samt till tyska 1935 kom också översättningar till samtidens svenska 1883 (av Ivar Otman), 1923 (av Bruno Sjöros), 1924 (av Nat. Beckman) och 1946 (av Elias Wessén), den senare översättningen i omtryck 1979.

Detta kan man säga var utgångsläget, när arbetet med Föreningen för Västgötalitteraturs utgåva av Äldre Västgötalagen och dess bilagor satte i gång 2006 och utkom i tryck 2011 (med en andra utgåva i år, 2022). Intressant är den våg av ny forskning, som denna utgåva har medfört och som delvis var igångsatt av Göran B. Nilsson redan tidigare och nu drevs vidare parallellt med utgivningsarbetet. Här skall de forskningsrön omtalas som ingår i andra utgåvan 2022.

Lagmannalängden

Professor Olle Ferm har skrivit uppsatsen ”Lagman Eskil och Äldre Västgötalagen. En omtolkning av bakgrund och sammanhang” (2022, s. 45–55). Han sammanfattar sina slutsatser i tre faser:

”Åren omkring 1220 formulerades krav på skriftfästning av ’lagar och stadgar’ (*iura sive statuta*). Det skedde i anslutning till ett regionalt avtal mellan Linköpings stift och Gotland. Vid samma tid nedtecknades västgötarnas lag och Skarakerkan fick påvligt tillstånd att inrätta ett domkapitel.

Under 1230-talet inrättades domkapitel i både Skara och Linköping, vilka var för sig blev en institutionell bas för akademiskt skolade klerker. Dessa var på tidens språk ’litterati’; som sådana hade de ’makten över ordet’ (*la domination de la parole*), en förmåga att på latin uttrycka sig i tal och skrift.

Under 1240-talet har sannolikt en rättsbok för den östgötska lagsagan börjat framställas och mot slutet av decenniet inrättades ett domkapitel i Uppsala under ärkebiskop Jarler, också han en student från Paris. I domkapitlens hägn växte katedralskolor fram, tidigast belagd

är den i Linköping, som lockade också upplänningar att studera där.”

Professor Göran B. Nilsson skrev uppsatsen ”Handskriften B 59 och Yngre Västgötalagen” (2022, s. 56–71), vars innehåll han sedermera utvecklade i arbetet *Nytt Ljus Över Yngre Västgötalagen. Den bestickande teorin om en medeltida lagstiftningsprocess* (2012). I uppsatsen redogjorde han för sin revolutionerande upptäckt att Äldre Västgötalagens bilagor inte, såsom man tidigare hade ansett, var avskrifter av olika passager i Yngre Västgötalagen, utan att de i stället var förarbeten till Yngre Västgötalagen – eller såsom Nilsson uttrycker saken: ”att tjäna till hjälp inför och under förhandlingarna om Yngre Västgötalagen”. Detta har verkligen revolutionerat forskningen om Västgötalagarna och i ett slag gjort mycken forskning omkring dessa lagar obsolet eller föråldrad.

Ortnamnen i KB, B 59 har alltid tilldragit sig forskningens intresse, i första hand kanske namnen på Västergötlands gränsmärken men också namnen på de allmänningar som nämns där: allmänningsskogar, allmänningsberg, allmänningssjöar och allmänningsåar. Professor Svante Strandberg tog sig an de båda senare kategorierna och tolkade deras namn i uppsatsen ”Namnen på allmänningstvatten i Äldre Västgötalagens bilagor” (2022, s. 72–88). Han visade exempelvis att namnet *Lidan* kommer av ordet *lid* ’brant backe, sluttning’, syftande på åns nedsänkta läge med markerade strandsluttningar. Han framhåller att *Nossan* sammanhänger med fornsvenskans *niudha* ’eg. stötta; nita, fästa’, syftande på nedströmmande vatten. Strandberg visar också att namnet *Tidan* innehåller en urgammal ordstam **tidh-* med betydelsen ’ljus, skinande’ e. d. och namnet betyder med denna bakgrund således ’den ljusa, skinande ån’.

Professor Anders Winroth skrev artikeln ”Goffredus och Västgötalagen” (2022, s. 89–97) och påvisade där ursprunget till en av bilagorna, nämligen de åtta raderna fol. 62r rad 31 – 62v rad 2. Raderna är hämtade från den italienske juristen Goffredus de Trano (1200–1245) och hans verk *Summa super titulis decretalium*. Goffredus studerade för Azo (1150–1230) i Bologna och blev professor först i Neapel och därefter i Bologna. De åtta raderna handlar om ifall en kyrka förstörs eller skadas. Prästerna ville i detta avseende ha strängare straff, men allt förblev vid det gamla. Detta antyder att bilagorna fungerade som ett smörgåsbord, där man endast hämtade det mest matnyttiga för det pågående lagstiftningsarbetet.

Förhoppningsvis kommer utforskandet av Äldre Västgötalagen och dess bilagor att fortsätta på den grund som Föreningen för Västgötalitteraturs utgåva av Äldre Västgötalagen samt den därav följande och här refererade forskningen har skapat.

Per-Axel Wiktorsson

Johan Jacob Stawe – en värmlänning i Vadsbo

Prästfamiljen Stawe något år före tillträdet till Hassle pastorat 1868. Johan Jacob sitter mellan modern Eva och hustrun Johanna. Bakom står Anna, Ida och Gerda. Framför föräldrarna Emil och Eva.

Domprosten Carl Vilhelm Bromander (1865–1963) i Karlstad var en samlande, forskande och skrivande människa. 1917 fick han i uppdrag av prästmötet i Karlstads stift att förnya det Karlstads stifts herdaminne som ursprungligen utgivits av prosten Johan Hammarin i Färgelanda.

Något nytt herdaminne blev det inte skrivet av Bromander. Men ett stort antal historiska artiklar författades i publikationer som *Karlstads stifts julbok* och *Värmland Förr och Nu*.

När Bromander gick ur tiden i mycket hög ålder 1963 kom hans samlingar delvis att tas om hand av Stiftshistoriska sällskapet i Karlstad – landets äldsta, bildat 1955 för att fullfölja det uppdrag som Bromander aldrig nådde ända fram med.

Så blev herdaminnet fullbordat, delvis med hjälp av Bromanders förarbeten, på bara tio år av läroverksadjunkten Anders Edestam som belönades med ett hedersdoktorat vid Göteborgs universitet. En del av Bromanders samlingar finns idag på Arkivcentrum Värmland i Karlstad.

En porträttsamling

Men andra delar av Carl Vilhelm Bromanders samlingar värdas ännu idag av hans närmaste levande släkting, Tomas Janson i Kila. Tomas är systerdotterson till domprosten och äger det hus där Bromander tillbringade sina pensionärsår, sedan han avgått från domprosttjänsten 1937.

Tomas har själv ägnat en betydande tid på att få ordning och reda på materialet och våren 2022 fick jag själv möjlighet att gå igenom en intressant kapsel med en samling visitkortsbilder av präster. Där fanns en mängd intressanta porträtt av en

rad präster i Karlstads stift. Några av porträtten blev använda av Anders Edestam i hans herdaminnesutgåva, andra inte.

En av dessa porträttbilder föreställer inte bara en präst utan hans hela familjekrets. Dessutom är det exempel på en präst som faktiskt kunde flytta över stiftsgränsen, trots det hårda stiftsband som knöt samman prästen med det stift han föddes, gått i skola i och prästvigts.

Prästen i fråga heter Johan Jacob Stawe och det skall erkännas att före upptäckten av bilden var Stawe inget annat än ett namn för mig och knappt det. Även om hans namn finns med i Karlstads stifts herdaminne så har jag knappast noterat honom. Någon bild finns inte i Edestams herdaminne. Om det finns något porträtt av honom i Hassle kyrka har jag inte haft möjlighet att kontrollera.

Biskopens systerson

Johan Jacob (i dopboken Jan Jacob) Stawe föddes 3 mars 1817 i Svanskog och avled 20 januari 1870. Fadern hette Knut Stawe (1781–1842) och var sockenadjunkt i Svanskog. Knuts prästgärning avslutades med att han blev komminister i Frykerud.

Modern Eva Hedrén (1789–1878) var också hon född i Svanskog. Eva Hedrén var också prästdotter, fadern blev med tiden kyrkoherde i Ör. Hennes äldre bror var Johan Jacob Hedrén (1775–1861), som kom att få en lysande prästerlig karriär: kyrkoherde i Jakob och Johannes församlingar i Stockholm, överhovpredikant och så biskop, först i hemstiftet och sedan i Linköpings stift. Idag känner vi Hedrén också som grundare av både Wermlandsbanken och Östgötabanken.

Johan Jacob Stawe fick sin morbrors namn.

Hustrun Johanna Christina Bergman (1828–1876) och barnen: Ida Emilia, född 26/3 1852 i Norra Råda, gift med prosten och kyrkoherden Johan Gustaf Rudolf Lundblad i Sandhem, död 27/7 1908 i Sandhem; Gerda Maria, född 29/6 1854 i Norra Råda, lärarinna, ogift, död 15/12 1920 i Saltsjöbaden; Anna Christina, född 19/6 1856 i Norra Råda, drev pensionat i Stockholm, ogift, död 14/10 1932 i Oscar, Stockholm; Johan Emil, född 30/11 1858 i Norra Råda, affärsman, död 13/3 1933 i Hedvig Eleonora, Stockholm samt Eva Johanna, född 28/10 1861 i Norra Råda, gift med metodistpastor Karl Edvard Norström, död 7/6 1905 i S:t Olai, Norrköping.

Det fanns också två yngre barn i familjen som antingen var för små eller som ännu inte var födda, Sem Leonhard, född 28/4 1864 i Norra Råda, grosshandlare i Karlstad, död där 29/7 1932 samt Hilda Elisabet, född 24/11 1866 i Norra Råda, gift med grosshandlare Armand Bergéron i London, död 7/4 1927 i Oscar, Stockholm.

Det är rimligt att tro att bilden kan vara från 1866, och att lilla Eva är fyra år.

Respekterad och avhållen

Johan Jakob Stawe blev 1841 lärare vid växelundervisningsskolan i Karlskoga, prästvigdes samma år, blev sockenadjunkt i Norra Råda 1849 och kyrkoherde i Hassle, Skara stift 1867.

Från Norra Råda skriver sedermera biskopen Elis Malme-

ström i sin bok om Norra Råda-bygdens andliga historia: "Den till gestalten och hållningen reslige mannen blev under sin tjänstetid i Råda både respekterad och avhållen. Till den begynnande väckelsen ställde han sig välvillig men måhända något avvaktande. Väckelsefolkets förtroende har han dock åtnjutit."

Under somrarna ordnade han söndagsskola i prästgården med det kommande årets läsbarn, och han anskaffade biblar och nya testamenten för utdelning till nattvardsbarnen, för vilket han lyckades intressera människor att lämna ekonomiskt understöd. Han var en god predikant och även god sångare, och bildade i Norra Råda en sångkör, som han inövade och ledde.

Varför blev då en infödd Karlstadsstiftare kyrkoherde i Hassle pastorat, som förutom moderförsamlingarna omfattade annexförsamlingarna Berga, Färed och Enåsa? Jo, denna del av Vadsbo härad är dominerad av herrgårdar. Börstorp kallas t.o.m. slott och har tillhört ätter som Falkenberg, Spens, von Knorring och Leuhusen – men det var en släktkedja som i några generationer gick på kvinnolinjen fram till 1883. Säby ägdes av ätten Posse från slutet av 1400-talet till 1805.

Patronellt pastorat

Hassle var vid slutet av 1800-talet ett av fem patronella pastorat i Skaraborgs län. De övriga var Främmestad, Österplana, Tädene och Dala. Till skillnad från de tidigare danska och norska landskapen innefattade patronatsrätten i övriga Sverige inte rätten att uppbära kyrkans inkomster och därmed skyldighet att underhålla kyrkan och vid behov nybygga den, utan endast rätten att kalla präst. Men ägande av jordegendomar innebar ju ett betydande inflytande på sockenstämmorna.

Men en skillnad var att patronus kunde kalla vilken präst som helst inom Svenska kyrkan, förutsatt att denne var kompetent att bli kyrkoherde. Det finns en del exempel när dugliga och omtalade präster blivit kallade. Ett exempel på detta är en av de allra sista patronella kallelserna till kyrkoherde, när Olle Nystedt (1888–1974), som gjort sig nationellt känd som en av unglyrklyhetens viktigaste figurer, utnämndes till kyrkoherde i Dala pastorat 1920. Patronatsrätten upphörde för exakt 100 år sedan, i januari 1922.

Nils Hjertén har skrivit om de patronella pastoraten i Skara stift en artikel i detta medlemsblad 2010:2.

Johan Jacob Stawe sökte tjänsten i Hassle på inrådan av en släkting. Troligen hade hans goda rykte som predikant och sångare föregått honom. I Västergötland kände han sig tyvärr aldrig riktigt hemma, enligt Edestam.

En kort tid i Hassle

Stawes tid i Hassle blev mycket kort. Han utsågs 1867 och tillträdde i maj 1868. Cederbom och Friberg som i sitt herdaminne över Skara stift 1850–1930 är mycket generösa med berättelser och anekdoter kan meddela följande: "Endast en kort tid fick Stawe förvalta sitt ämbete i Hassle. Dit kom han från Karlstads stift med gott beröm och goda förutsättningar som präst och själasörjare. Plikttroget och väl synes han också i Hassle fullgjort sina åligganden. Snart måste han söka bot för en tumör å hjärnan, reste till Stockholm, opererades och

dog därstädes". Det var den 20 januari 1870.

Pastoratets död- och begravningsbok bekräftar detta. Som primär dödsorsak anges "kräfta i hufvudets mjuka betäckningar" som sekundär "abscess och blödning i hjernan". Döden inträffade på Serafimerlasarettet i Stockholm och begravningsförrättare var kontraktsprosten Carl Johan Carlberg, kyrkoherde i Lyrestad. Det är troligt att Stawe begravdes i Hassle men någon gravsten återfinns inte på kyrkogården.

I boken om Hassle pastorat skriver Nils Forssell i all korthet: "Han fullgjorde sina åliggande pliktstroget och väl men dog snart."

Stawe verkade i den kyrka som nästan helt nybyggts 1747–1748. Den nuvarande kyrkan i Hassle byggdes 1878.

När familjefadern dog flyttade de flesta i familjen, även farmodern Eva, till Uppsala medan Eva blev fosterbarn på Börstorp. Bara sex år senare skulle hustrun Johanna gå ur tiden. Då kom familjen att splittras helt. Sem kom t.ex. till sin morbror, brukspatronen Carl Fredrik Bergman på Lundsberg i Lungsund.

Det torde finnas en del ättlingar till Johan Jacob och Johanna Stawe, även om jag inte följt upp detta. Kanske finns det några Hasslebor som intresserar sig för sin bygd. Om någon av dem på detta vis får se bilden, så har min lilla forskningsinsats inte varit förgäves.

Källor:

Cederbom, L. A. och Friberg, C. O.: *Skara stifts herdaminne 1850–1930. Andra häftet*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Stockholm 1930.

Edestam, Anders: *Karlstads stifts herdaminne från medeltiden till våra dagar*. Del II. Stiftshistoriska sällskapet, Karlstad 1965.

Forssell, Nils: *Hassle pastorat och Hasslerörs kommun. Några kulturhistoriska anteckningar om fem socknar i Vadsbo härad*. Mariestad 1968.

Forssell, Nils: *Patronatsrätten i Hassle pastorat. Ett stycke kyrkohistoria i ett vadsbopastorat*. Mariestad 1971.

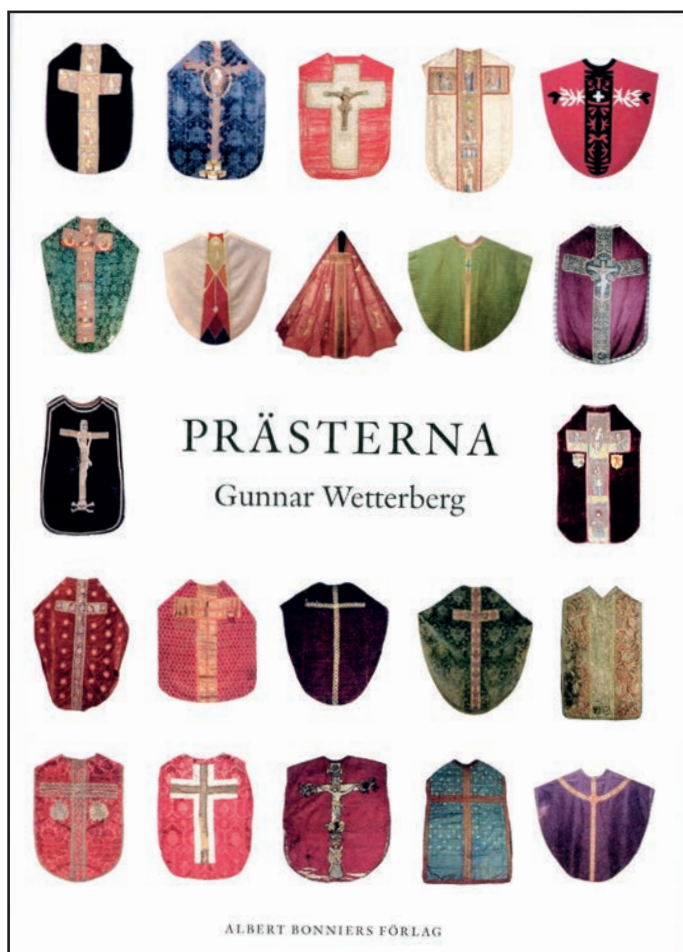
Hjertén, Nils: "De patronella pastoraten i Skara stift". *Skara stiftshistoriska sällskaps medlemsblad* 2010:2.

Malmeström, Elis: *Ur det andliga livets historia i Norra Råda-bygden under 1800-talet*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Stockholm 1935.

Carl-Johan Ivarsson

Styrelsen för
Skara stiftshistoriska sällskap
tackar för halv stiftskollekt den
30/10 2022.
Kollekten inbringade 34 628 kronor.

Präster

Gunnar Wetterberg är historiker och författare, ursprungligen diplomat. Han är också känd från panelen i Fråga Lund. Han har nu utkommit med en omfattande bok betitlad "Präster."

Den 21 november fick Wetterberg ta emot Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur Bureuspris. Efter prisutdelningen höll pristagaren ett föredrag utifrån sin nyutkomna bok som handlar om samspelet mellan prästen och församlingen, om vad tron betytt och hur den förändrats genom tiderna, och om hur Sverige formats i detta samspel.

Människors tro och religiösa föreställningar spelar en mycket större roll för historiska förlopp än vad vi är medvetna om, menar författaren. Han har en viss insyn i detta som prästson och med många präster i släkten. Utan att själv vara engagerad inom kyrkans liv har han närmats sig detta fantastiska material som historiker men även som teologisk lekman. Resultatet har blivit en 400 sidor lång krönika över en yrkesgrupp som verkat i vårt land i mer än 1000 år. Kyrkan är också det äldsta "företaget" i landet. Alltihopa går tillbaka till det att Jesus utser medarbetare och inrättar det som vi idag kallar prästämbetet. Det är över 2000 år sedan. Till detta kommer sedan organisationen kring det hela.

I boken möter vi präster av alla slag: biskopar och huspräster, hovpredikanter och fältpräster, men framför allt de vanliga sockenpräster i sina feta och magra pastorat. Författaren lyfter fram prästernas vardag. De är trons förkunnare, de är väktare av läran, de är kyrkans och kronans ämbetsmän – och

till inte allt för längesedan var de bönder bland bönder, inblandade i byarnas dagliga sysslor. Hans intresse speglas i foton av träkyrkor och katedraler, kalkmålningar och altarskåp, kyrkbänkar och kyrkogårdar

Wetterberg lyfter fram en mängd grundläggande utvecklingslinjer för att förklara att det är som det är med prästerskapet. Vad har funnits sedan urminnes tider, vad har framkommit under resan fram till det att staten och kyrkan går skilda vägar. Han slutar just sin skildring år 2000 när det 1000-åriga samarbetet mellan det vi kallar stat och kyrka upplöstes. Men fortfarande finns ju samarbetet kvar med den faktiske regenten i landet d.v.s. konungen.

Bokens omslag visar på högtidlig prästerlig klädsel i form av 22 olika mässhakar från olika tidsperioder. Prästens klädsel i mässan är i princip samma som den varit under 2000 år. Mässhakarna är viktiga då prästen iklädda dessa går in som Kristusrepresentanter i mässans liturgi. Den äldsta mässshake som avbildas är biskop Brynolfs (ca 1240-1317, biskop i Skara ca 1278) från 1200-talet. Förmodligen är den inköpt i Paris där han studerade i 18 år. Broderierna föreställer Kristus, Maria, apostlar, helgon och änglar. Den är i silke och guldtråd och förvaras idag på Västergötlands museum i Skara.

Prästernas uppgift var nu inte endast att uppträda i färggranna kläder i kyrkan. Han kände sina sockenbors liv och delade mycket med dem. Redan i landskapslagarna står att "präst ska vara i bondelag". Först 1910 klipptes bandet mellan jorden och prästen, när prästgårdens jordbruk arrenderades ut och prästen fick lön i kontanter. Då hade prästerna som kollektiv redan avpolitiserats genom 1865 års representationsreform där ständsriksdagen – inklusive det andliga ståndet – ersattes av en tvåkammarriksdag.

Prästerna var också ansvariga för att församlingsborna kunde läsa och skriva. Ända sedan 1600-talet lärdes läsning i katekesen vilket bidrog till att Sverige tidigt lämnade analfabetismen. Läskunnigheten gällde både man och kvinna, drängar och pigor, hög som låg i samhällshierarkin. Detta blev grunden till skolsystemet. Kyrka och skola gick hand i hand ända fram i modern tid. Prästen var ordförande i Skolrådet och var med och tillsatte lärare.

En viktig funktion utgjorde prästgården som var platsen för bildning och kultur på många ställen. Präster, prästfruar och prästgårdar utgjorde genom århundraden en andlig mylla. Kyrkoherden var socknens lärde, inte bara i latin och teologi, utan också i praktisk kunskap om utsäde och utdikning. Prästfrun – ofta prästdotter – förde vidare sin kunskap om hushåll och sjukvård, musik och litteratur. Båda fungerade som församlingens lärare: om kristen tro, hushållsarbete, sömnad, växelbruk och annat värdefullt. I prästgården odlades både nyttoväxter och trädgårdsblommor. Prästgården blev en mönstergård i församlingen.

"Präster" är en stor och innehållsrik bok som famnar ett stort område kyrkohistoria med prästerna i fokus. Den är samtidigt en bred historia om Sverige – från medeltid till idag – med kyrkan och kristen tro som fokus.

Johnny Hagberg

Mer om gränser i Skara stift

Artikeln om Skara stifts yttre gränser i förra numret medlemsbladet väckte intresse på flera håll. Det har kommit fler påpekanden som ger mig anledning att rätta påståenden i artikeln. Det är bra med noggranna läsare! Dessutom har jag tagit mig friheten att ta fram något snarlikt exempel på förändringar.

Bjärklunda

Bjärklunda kyrka byggdes som en gemensam kyrka för församlingarna Härlunda och Bjärka 1781. Jag skrev i min artikel: *När Bjärka gick upp i Härlunda torde det ha betytt ändring av kommungränsen eftersom Bjärka kommunalt under några år hört till Falköping. Jag ser inget om att Härlunda skulle ha två kommundelar, så som bl.a. Fridhem har.* Påståendet uppstod som en kombination av att jag mindes vad som kunde läsas i Håkan Ohlssons matrikel på 1960-talet, och att jag inte kontrollerade vad som hänt sedan. Jag litade för mycket på mitt minne att Bjärka och Härlunda låg i olika kommuner efter 1952 och antog att så var fallet också efter kommunreformen runt 1970. Härlunda och Bjärka har "alltid" legat i samma pastorat, och sedan 1971 också i samma kommun, Skara. Enligt Skatteförvaltningens tegelstensbok utarbetad av Mellberg och Marelus har de två tillhört Skara pastorat sedan 1548, före det var det Härlunda pastorat. Bjärka församling gick upp i Härlunda (utan namnändring) 1989, och tillhör nu Ardala församling. Men i civila sammanhang har Härlunda och Bjärka varit skilda åt ända fram till slutet av 1970. Härlunda tillhör Skånings härad och Bjärka Gudhems härad. Kommunalt innebar det 1952-70 Ardala landskommun resp. Gudhems landskommun. Resten av Gudhems kommun uppgick i Falköpings kommun 1974. Här är källan till det felaktiga minnet. Bjärka följde alltså inte med de övriga socknarna i Gudhems härad när dessa lades till Falköping. Man skulle dock kunna säga att det fanns en anknytning åt Falköpingshället häradsmässigt och kommunalt, men inte att detta gällde efter 1970.

Bodane

En läsare har påpekat att i Hemsjö finns både Västra och Östra Bodarne. Min fundering om att förleden "västra" var ditlagd för att skilja det från Bodarne i Tiveden hade alltså ingen grund. Egendomen Östra Bodarne i Hemsjö är granne med stiftsgården Lilleskog!

Gränsen mellan P och R län

Kommuner och pastorat

Ytterligare ett påpekande som kommit mig tillhanda är att fler församlingar i Redvägs kontrakt söder om Falköping än bara Norra Åsarp och Smula överfördes från Älvsborgs till Skaraborgs län. Det gäller Solberga och Fivlered. Detta betyder att dåvarande Norra Åsarps pastorat under några år låg i två län, eftersom Kölingared och Kölabý låg kvar i Älvsborgs län.

Exemplet ovan med Bjärka församling och Gudhems kommun visar att kommunindelningen av år 1952 egentligen bara varade i omkring 20 år. Sedan blev kommunerna ännu större, och så har det förblivit i 50 år. Vid den landsomfattande pastoratsregleringen 1962 tycks man ha eftersträvat att kommun- och pastoratsgränserna skulle sammanfalla. Sedan kom kommunblocken, vilka senare övergick till förstorade kommuner, varför en del pastoratsändringar blev snabbt föråldrade för den som hade de sammanfallande gränserna som ideal. Förutom fallen då två hela kommuner bildade ett gemensamt pastorat, såsom Alingsås (Alingsås stad och Hemsjö landskommun), fanns det några andra undantag.

Sil

Det har alltså förekommit större och mindre gränsändringar under århundradenas lopp när det gäller församlingar, pastorat och kommuner (på landet från 1862), även om ändringarnas hastighet har ökat i närtid. Vi kan ta fram Sil som ett exempel som illustrerar flera ändringstyper, både av kyrklig och civil art. För att Götene pastorat från 1962 i stort sett skulle sammanfalla med Götene köping överlämnade man Ledsjö till Husaby pastorat, och mottog Kinne-Vedum från Forshems pastorat. Trots det kvarstod Sil, som hade blivit en del av Götene köping, som en del av Husaby pastorat. Jag gissar att det berodde på att Sil hade kyrka gemensam med Kinne-Kleva. Dessutom hade Kinne-Kleva och Sil före 1929 utgjort ett tvåförsamlingspastorat innan detta förenades med Husaby pastorat. Kinne-Kleva är ett exempel på att häradsnamn och liknande använts för att särskilja socknar med samma namn. De två församlingarna bildade omsider *Kleva-Sils församling*. Detta namn är ett exempel på att man vid sammanslagningar tagit bort "onödiga" häradsnamn eller väderstreck. Vid studier i Håkan Ohlssons matrikel ser man att Kinne-Kleva och Sil hade samarbete utan att bilda en kyrklig samfällighet (åtminstone 1975), vilket andra motsvarande församlingar, typ Fänneslunda och Grovare, utgjorde, samt att Sil hade en befolkningsökning som antyder att Götene samhälle sträckte sig dit. En karta över området tycks stödja att så är fallet. Den administrativa distriktsindelningen har, enligt Wikipedia, givit området namnet *Kinne-Kleva och Sils distrikt*. Den alltmer accelererande sammanslagningstrenden har lett till att Götene pastorat växt betydligt, och det är bara i förteckningen över upphörda församlingsnamn som man numera hittar namnen Sil och Kleva-Sil. Läser man där framgår det att det är Husaby församling som områdets kyrkomedlemmar tillhör.

Redaktör Sven Håkan Ohlsson, utgivare av matrikeln under många år, var en mycket välinformerad man, vilket uppmärksammas i årets matrikels kyrkohistoriska förord av professor Oloph Bexell. Ohlsson gav t.ex. ut ett tillägg 1961 för att illustrera förändringarna 1962. I och med detta tillägg började man med typsnittet Berling antikva, ett i mina ögon snyggt typsnitt.

Anders Eliasson

Magnus Friedrich Roos den 11 januari 1792 till Jonas Kjellberg. Ett förut opublicerat brev och dess följder

Jonas Kjellberg 1752-1832. Målning av P. Krafft d.y. 1827

Forskningsläget

"Slutligen må uppmärksamheten riktas på ännu en person, som tidigt kom att betyda mycket för översättningen och spridningen av Roos' skrifter i vårt land. Det är en lekman, grosshandlanden och godsägaren Jonas Kjellberg på Storeberg. Denne stod i nära kontakt med Schartaulärjungar i Göteborg. Under en resa i Sydtyskland 1796 gjorde han bekantskap med framstående teologer och kyrkomän. Vid hemkomsten lät han, utan att nämna sitt namn, översätta och gratisprida flera av Bengels och Roos' skrifter. Han framträdde också som författare, bl. a. med en liten skrift mot swedenborgianismen, i vilken han flitigt citerar Roos' produktion." Så beskrev Helge Brattgård 1955 Jonas Kjellbergs (1752-1832) betydelse för Roos' ställning i det svenska fromhetslivet. Han gjorde det i sin avhandling om *Bibeln och människan i Magnus Friedrich Roos teologi*.

Redan dessförinnan hade Hilding Pleijel i sin avhandling om *Herrnhutismen i Sydsvrige* (1925) skrivit om den stora schismen i den herrnhutiska Brödraförsamlingen i Göteborg år 1785. Efter domprosten Ekeboms död 1784 gick församlingens majoritet in för att välja biskop Johan Wingård till domprost. Wingård, som favoriserades av Gustaf III, hade lovat Brödraförsamlingen att utverka kungligt tillstånd för byg-

gande av en församlingssal. Men den mer kyrkligt orienterade minoriteten i Brödraförsamlingen föredrog en annan kandidat. Följden blev att Gustaf B. Santesson, Jonas Kjellberg och några andra, utträdde ur Brödraförsamlingen. De kritiserade inte bara Brödraförsamlingens kyrkopolitik, utan hela den herrnhutiska åskådningen. Denna brytning har Pleijel betecknat som ett förspel till Henric Schartaus (1757-1825) skarpa kritik mot herrnhutismen.

Pleijel byggde på Kjellbergs självbiografiska anteckningar. De publicerades delvis redan 1912 i en bok om Göteborgs donatorer. Kjellberg berättar där hur han och hans vänner på nyårsafton 1786 var inbjudna till Brödraförsamlingen. Men istället gick de till ett privathus, där de, som Kjellberg skriver, "i vår enfaldighet på knä och under bön uppoffrade oss Herren, för min del med den känsla, att då, på sätt som skedde, jag skilde mig från all religiös gemenskap med brödrafolket. Nyårsdagen plågade mig en kväljande ande, som föreställde mig: 'Vad har du tänkt, som övergivit Guds folk?' Guds folk, sade jag, håller sig vid Guds ord, men anden kvalde ändå. Jag tog min bibel, slog upp ett språk och fick detta: *Du skall icke hata din broder i ditt hjärta, men du skall straffa din nästa, att du icke för hans skull bär någon skuld.*" (3 Mos. 19:17). Senare samma år menade Kjellberg alltjämt att Brödraförsamlingens grundare Nicolaus von Zinzendorf (1700-1760) från början haft rätt i sitt system, medan församlingen senare avlägsnat sig från det. Bekantskapen med de anmärkningar som J.A. Bengel (1687-1752) gjort mot herrnhutismen övertygade honom emellertid om herrnhutismens fel, och Kjellberg började istället läsa Johann Arndt.

M.F. Roos' (1727-1803) inställning till herrnhutismen utvecklades på ett annat sätt. Som Brattgård har klargjort, hade Roos avvisat herrnhutismen i Zinzendorfs gestalt, däremot mera positivt värderat den i A.G. Spangenberg (1704-92) senare version. Under åren 1779-1792 brevväxlade Roos med Spangenberg, som gav honom sitt arbete *Idea fidei fratrum* (eller Kort begrepp om den kristliga läran i de evangeliska brödraförsamlingarna). De skrev till varandra om Bengels kritik mot Zinzendorf och om de fel som förut begåtts från båda sidor. Det förändrade samtalsklimatet berodde på den nya, gemensamma frontställningen mot rationalismen och dess förnufts-enliga förkortning av den kristna tron.

Genast efter schismen i Brödraförsamlingen i Göteborg började Jonas Kjellberg bekanta sig med Magnus Friedrich Roos' skrifter. Ett bevarat exemplar av Roos' Uppbyggliga samtal över Johannes Uppenbarelse (1788) kom redan samma år i Kjellbergs ägo, och nyligen har jag också funnit hans exemplar av Roos' betraktelser (*Christliches Haus-Buch* eller Huslig andaktsbok), som Kjellberg skaffat redan 1786 och gjort åtskilliga anteckningar i.

Det nyupptäckta brevet från Magnus Friedrich Roos till Jonas Kjellberg

I Storebergsarkivet i Landsarkivet i Göteborg finns ett nio sidor långt brev från Magnus Friedrich Roos, som hittills varit okänt och opublicerat. Jag presenterade det för en internationell publik vid det symposium om Magnus Friedrich Roos och Sverige, som hölls i Lund den 16 april 2009. Helge Brattgård skriver i sin avhandling om Roos' omfattande korrespondens med adressater på åtskilliga orter, men har inte känt till några adressater i Sverige.

Brevet är daterat Stuttgart den 11 januari 1792. Det är ett såväl undervisande som själavårdande brev, som kan tjäna som exempel på den själavårdande tillämpning av teologiska framställningar, som i Sverige nådde sin höjdpunkt i Henric Schartaus berömda, 49 sidor långa brev nr 75 (som aldrig avsåndes, utan först genom trycket blivit känt).

Jonas Kjellberg hade önskat att två brev som han skickat till kristliga vänner i Tyskland, skulle sändas vidare också till Roos, och bitt Roos yttra sig över innehållet, som till största delen handlade om de så kallade herrnhutarna. Roos' svarsbrev är indelat i tio avdelningar. I den första påminner han om hur svårt det är att i religionsstrider yttra sig så att alla blir nöjda. I sina skrifter, särskilt i trosläran, i betraktelserna, och i den då nyligen utgivna *Beweis, dass die ganze Bibel von Gott eingegeben und die christliche Religion wahr sei* hade han offentligt utvecklat sin tro och lära. I brevet ville han inte framställa något nytt därutöver. Det speciella med brevet är alltså inte Roos' principiella uppfattningar, som också finns i hans skrifter, utan deras personliga, själavårdande form, och själva den omständigheten, att hans uppfattningar så tidigt förmedlades till Sverige i just denna form. Vidare skriver han att han inte vill ta parti, utan "som en gammal och från misshälligheternas skådeplats långt avlägsen man, utan partitagande i lika mått vill driva sanning och kärlek".

I det andra avsnittet skriver Roos att det vore opassande om en kristen var medlem av två "avdelningar" eller kyrkor, som den evangeliskt-lutherska och Brödrakyrkan, eftersom lärosättet, kyrkotukten, och kyrkoorganisationen är olika. Paulus säger: Allt är ert. "Vad katolska mystiker, reformerta, herrnhutare, mennoniter osv. har och skriver, som är gott, är mitt, när jag använder det under den Helige Andes ledning. Men jag kan inte samtidigt vara ett barn av den lutherska och den herrnhutiska, den reformerta och den mennonitiska kyrkan." En särskild orsak till kollisioner var att båda de protestantiska kyrkorna (den lutherska och den reformerta) erkände överhetens rätt i yttre kyrkliga ting, medan Brödraförsamlingen inte gjorde det.

I det tredje avsnittet betonar Roos att om någon har en så stor högaktning för Brödraförsamlingen att han håller andra Guds barn "för välmenande eller lagiskt fromma människor, som inte känner Anden", eller föraktar Arndts Sanna kristendom och andra liknande böcker, så är detta "en sådan korintisk sekterism, där man säger: jag är paulisk, kaifisk, apollisk, och man får då av aposteln Paulus det rätta vittnesbördet att man ännu är köttslig och barnslig". Fastän Roos var medveten om förändringen i det herrnhutiska lärosättet, visste han också att denna förändring inte hade slagit igenom hos alla herrnhutare.

Magnus Friedrich Roos 1727–1803

I det fjärde avsnittet vänder sig Roos mot uppfattningen hos en församling, att varje bestraffning tas som "ett tecken på fiendskap mot församlingen eller mot Anden. Vi har dock inte längre några ofelbara apostlar, och även Petrus bestraffades av Paulus."

I det femte avsnittet hävdar Roos att "evangeliet måste framställas i sin fullhet, så som det finns i Bibeln". Man skall utförligt tala om skapelsen, om rättfärdiggörelsen, om helgelserna, om Jesu trohet, om de dödas uppståndelse, om det eviga livet, och om fördömsen, och undervisa om Guds bud osv. Herrnhutarna har ofta blivit påmind om att utforma sin förkunnselse i enlighet med denna rikedom i Skriften, och deras *Idea fidei* och *Losungen* (Dagens Lösen) skulle leda dem dit. "Det förefaller emellertid som om många bland dem nöjde sig med att predika detsamma över varje text. Den som har hört en eller några, har hört allt. Varje bibelord, vad det än handlar om, blir hos dem på ett tvunget sätt till text för en passionspredikan."

Här nämner Roos också eskatologin (läran om den yttersta tiden): "Om de bibliska profetiorna, som verkligen har gått i uppfyllelse eller snart kommer att göra det, vill de ingenting veta." Denna anmärkning är mycket intressant, eftersom Roos ännu i början på 1900-talet övade stort inflytande på många schartaulärjungar som J.V.Thuresson eller J.N.Rexius, just när det gäller eskatologiska frågor.

I det sjätte avsnittet betonar Roos att den människa som skall beredas för att tillbedja Gud i himmelen, så som det beskrivs i Uppenbarelseboken, inte får nöja sig med ett inskränkt ordförråd. För att säga det kort: det kan inte avfärdas som enbart vetenskap eller lärdom [när en människa lär sig mer om *hela* Skriftens budskap], utan det handlar om att bevara pilgrimen mot mångahanda frestelser och om att forma honom till en invånare i himmelen.

Den sjunde avdelningen behandlar det herrnhutiska talet om "en salig känsla, om en outtalbar känsla av Frälsarens närhet". Roos bekänner: "Vi arma syndare, som (enligt det

herrnhutiska uttryckssättet) lever i religionerna, och tror på Herren Jesus, känner ofta hans närhet, blir upplivade av hans kärlek, erfar också att han lever i oss, men vi skäms inte för att bekänna, att dessa gåvor är olika, att Frälsaren också ibland döljer sitt ansikte för oss, att mörker överfaller våra själar, och att den Helige Ande med skärpa överbevisar oss om synd, inte bara på grund av någon avvikelse vi gjort oss skyldiga till, utan också på grund av vår syndiga natur, och att vi lider av de onda andarnas anfall och måste stå dem emot i tron.”

Roos uttrycker sin förvåning över att finna hur den saliga känslan i herrnhutiska berättelser beskrivs på ett nästan lekfullt sätt, som om det vore en skam att erkänna att man ännu lever i köttet och är utsatt för frestelser och anfäktelser, och att liksom Paulus beskriva sin kristendom som en kamp. – Särskilt intressant är hans anmärkning att ”Nya testamentet talar över huvud taget mer om kunskapen än om känslan” – något som är typiskt för Roos, och fick stort inflytande i Sverige. Här blir det tydligt att Roos och Schartau tillhör samma fromhetstyp.

I det åttonde avsnittet fortsätter Roos: ”Enligt Guds Sons härliga evangelium når man genom tron på honom inte bara rättfärdiggörelse och syndernas förlåtelse, utan får också den Helige Ande, genom vilken man får gemenskap med Fadern och Sonen (vilkas Ande han är) och med alla heliga.” Roos är därför mycket angelägen om att Guds bud inte löses upp med hänvisning till syndanaturen och nåden, men också om att ”själarna inte tvingas in under lagen”.

I det nionde avsnittet förmanar han Jonas Kjellberg, att man beträffande Brödraförsamlingen bör skilja på dess olika historiska former. ”De invändningar som man riktade mot greve Zinzendorfs överdrifter i ord och gärningar, skall man inte upprepa nu. En del av dem har också i Zinzendorfs levernesbeskrivning beskrivits som felaktiga och tagits tillbaka. Om många av hans paradoxala tal bör man i kärlek tänka att de visserligen vore falska, om man förstod dem efter den exakta ordalydelsen, men att de på ett djärvt sätt velat säga något som är sant.” Roos erkänner också att ”Gud i den nuvarande antikristiska tiden har ställt fram denna församling som en bekännare av Jesu gudom och förtjänst och den Helige Andes nådeverkningar, och öppnat en dörr för den hos hedningarna, en uppgift som församlingen under stora svårigheter har gått in i. Också inom kristenheten har brödernas besök och rundbrev gjort nytta, särskilt där det inte längre predikas någon evangelisk lära, utan endast naturlig religion.”

I det tionde avsnittet berör Roos närmare konflikterna i Göteborg. Hans tankar utgår från att somliga i alltför hög grad har hängt fast vid Brödraförsamlingen, och uppfattat allt som skrivits emot dem som hädelse. I Tyskland var den offentliga stridens tid för länge sedan förbi. Roos försöker övertyga Kjellberg om att han ”i sin iver har gått för långt”, och önskar att en del av vad han skrivit i sina brev hade förblivit oskrivet. Här spårar man intrycken av Roos’ egen korrespondens med Spangenberg, och den skillnad som han gör mellan Zinzendorf och Spangenberg.

Roos skiljer mellan å ena sidan sådana tillfällen där herrnhutarna i ett land som redan har en egen kyrkoordning, försöker stärka de troende kristna genom besök, böcker och rundbrev, och å andra sidan sådana omständigheter, där de skickar

lärare, föreståndare och ledare till de troende i kristna länder. Då kan man fråga med vilken rätt de gör detta, och varför Brödraförsamlingen försöker upprätta en kyrklig ”stat i staten”. De heligas gemenskap är överallt nödvändig, men den herrnhutiska ledningen är umbärlig.

Till sist uttrycker Roos sin önskan att få tala med Jonas Kjellberg personligen. Om denna önskan uppfylldes fyra år senare, när Kjellberg besökte Tyskland, vet vi inte.

Brevets efterverkningar

Ett resultat av Roos’ brev var att herrnhutismens kritiker, särskilt i Göteborgs stift, också i fortsättningen höll sig på avstånd från Brödraförsamlingens verksamhet och organisation. Däremot följde de inte alltid Bengels skarpa kritik mot herrnhutiskt inspirerade författare, utan följde åtminstone tidvis en mildare linje, inspirerad av Roos. I dessa kretsar har särskilt Roos’ uppfattning att herrnhutarna effektivt motverkat förnuftskristendomen gjort intryck. Henric Schartaus senare, skarpa avståndstagande, som var mer inspirerat av Bengels äldre kritik, slog inte fullständigt igenom. Visserligen övertog en del schartaulärjungar, särskilt i andra eller tredje generationen, Schartaus skarpa varningar mot herrnhutismen, och tillämpade dem inte bara på hoofianismen, utan också på senare, delvis metodistiskt eller reformert påverkade frikyrkor. Men andra påverkades delvis av den herrnhutiska fromheten, om än inte av läran. Båda reaktionerna bekräftar min slutsats i Sveriges kyrkohistoria, band 6, att herrnhutismens betydelse för 1800-talets fromhetsliv knappast kan överskattas.

Tidigare har man inte vetat att en sådan inställning som Roos’ så tidigt och så personligt presenterats för en av de mest inflytelserika lekmännen i Göteborgs kyrkohistoria. För översättningen och särskilt för den första spridningen av M.F.Roos’ skrifter hade hans kontakt med Jonas Kjellberg förmodligen stor betydelse. Brattgård skriver att Roos’ brev kunde leda till att mottagaren bekostade utgivningen av Roos’ skrifter, till exempel i Sachsen. En tryckt katalog från sekelskiftet 1800 visar att 46 olika utgåvor av Roos’ skrifter på tyska eller svenska då var kända i Sverige. Ännu under 1800-talets första decennier läste många präster och andra Roos främst på tyska. 1809 var åtminstone tio skrifter översatta, hälften av dem redan före 1792. Kontakten mellan Roos och Kjellberg var inte avgörande för den stora spridningen av Roos’ huvudskrifter. Betraktelserna översattes först 1835, och den i Sverige mest spridda boken, bönboken för sex veckor (1790) kom inte på svenska förrän 1829. För spridningen utanför schartauska kretsar var det dock viktigt att Roos inte från början blev känd endast som rekommenderad av Schartau, utan att han redan före Schartau var känd och respekterad som författare av inledningar till bibelböcker och för sina samtals- eller dialogböcker. För den höga uppskattningen av hans skrifter kan Jonas Kjellbergs inflytande räknas som det viktigaste i Sverige före Schartau.

Anders Jarlert

Tidigare publicerad i Julhälsningar till församlingarna i Göteborgs stift 2009

Magnus Gabriel De la Gardie och konsten att dö

Bild ur *Ars moriendi*

Det berättas att Magnus Gabriel dagen före sin död promenerade i Venngarns slottsträdgård. Där gick han och läste i en bok, den helige Cyprianus bok om dödligheten. Just det exemplar som greven läste där och då, är bevarat på Kungliga biblioteket. I trädgården möter Magnus Gabriel sin hustru, Maria Eufrosyne. Han gör då ett "hundöra" på den sida där han läste, slog ihop boken och sade till hustrun: "Men min fru, kan ni inte välja en annan tid för att promenera, så att ni inte drar mina tankar bort från döden."

Vad greven gjorde var att förbereda sig på att dö, och han ägnade sig åt en konstform som är mycket gammal, men som i den kristna kontexten kom att utvecklas och formuleras i skrift under medeltiden: *Ars moriendi* – om konsten att dö.

Gerson och *Ars moriendi*

En av de främsta uttolkarna av denna konstform var den franske senmedeltida teologen Jean Gerson (1363–1429). Han har beskrivits som en praktisk teolog. Han var professor i teologi vid universitetet i Paris, och kom att kritisera en som han menade överdriven skolastisk metod som ledde till spekulation över spetsfundigheter utan konkret, praktiskt värde. Ett av hans stora verk var *Opus tripartium*, i vilket Om konsten att dö ingår som en tredje del. De två andra delarna handlar om de tio buden och om bikten.

För Gerson och medeltidsmänniskan var den goda döden utdragen så att den döende gavs möjlighet att förbereda sig. Det var människans/själens tillstånd i själva dödsögonblicket

som avgjorde fortsättningen – himmel eller helvete –, och en hastig död var därför något ytterst skrämmande och farligt. Ett kvarvarande uttryck för denna tanke har vi i bönen Ave Maria, som ju avslutas med orden "Heliga Maria, Guds moder, bed för oss syndare, nu och i vår dödsstund".

Ars moriendi-litteraturen innehöll betraktelser, böner, läsningar och konkreta tips. Den kunde användas för enskild läsning, av den döende själv eller av lekmän i dennes närhet, men var framför allt tänkt som hjälp för präster, inte minst vid dödsbädden.

En genomgående tanke i det medeltida kyrko- och fromhetslivet var pilgrimstanken. Alla uppfattades vara pilgrimer, i stort som smått; mot enskilda pilgrims mål eller mot evigheten. Så avslutas också Gersons *Om konsten att dö* med en bild på en pilgrim med texten: "Vi är alla pilgrimer här i jordelivet", samt en avslutande bön: "Gud, låt oss så i jorderiket pilgrimsresan begå att vi må efter döden himmelrikets glädje få". Döden var en nödvändig port för pilgrimen, på vandringen mot evigheten.

1514 trycktes Gersons bok om konsten att dö i Uppsala, då med titeln *Ars moriendi. Johannes Gersons lärdom om hur man skall lära sig dö till själens salighet*.¹

Konsten att dö överlevde reformationen

I vissa fall markerade reformationen ett tvärt brott i fromhetslivet, i andra fall levde seder, bruk och synsätt vidare. *Ars moriendi*-genren är ett exempel på sådant som levde vidare. Den spelade en stor roll också efter medeltiden, inte minst under svenskt 1600-tal. Det finns flera tryck med detta innehåll, exempelvis Otto Casmanns *Andelig Rustkammare emot Döden* (1634) och Ivo Barschamps *Konstspegel rätt til at dö* (1676). Om dessa och andra andaktsböcker från svensk Stormaktstid har Valborg Lindgärde skrivit i *Sveriges kyrkohistoria* 4.²

Varnhems klosterkyrka – *ars moriendi* för oss idag

När vi nu uppehåller oss vid Magnus Gabriel De la Gardie och konsten att dö får vi konstatera att greven i Varnhems klosterkyrka har gett oss ett slags hjälp att reflektera kring döden. Vi kan se detta som en hälsning och en påminnelse från greven till oss idag.

1668 påbörjades restaureringsarbetena av klosterkyrkan på allvar, och de pågick med olika grad av intensitet fram till 1680-talet, men "monumentet" var ännu inte helt färdigställt när Magnus Gabriel dog 1686.

Magnus Gabriel var en djupt from kristen, och hans arbets

1. Se vidare den senaste utgåvan: Markus Hagberg (red.), *Jean Gersons Ars moriendi. Om konsten att dö*, Skara 2009.

2. Valborg Lindgärde, "Fromhetslitteraturen under 1600-talet", i Ingun Montgomery, *Sveriges kyrkohistoria 4. Enhetskyrkans tid*, Verbum, Stockholm 2002, s. 278f.

”Det berättas att Magnus Gabriel dagen före sin död promenerade i Vennsgårds slottsträdgård...”

dagar var strikt inrutade, där bön, fromma studier och arbete växlade. Därför är naturligtvis inte klosterkyrkan endast ett monument över honom själv, utan också en kyrka, och de åtgärder som Magnus Gabriel vidtog syftade även till detta ändamål. Sammantaget blev aldrig klosterkyrkan endast ett monument eller ett museum, utan ett fantastiskt gudstjänstrum som slutligen överlämnades som gåva till församlingen.

Vid restaureringen genomfördes betydande omdaningar av det cisterciensiska kyrkorummet, och den tidigare enkelheten ersattes av eller kompletterades med mer barocka inslag. Bland mycket annat uppsattes ett flertal träskrank som avdelar olika områden inne i klosterkyrkan. Dessa var för en tid nedplockade, men kom åter till heder i samband med den omfattande renoveringen 1918-1923. Det är främst på dessa som vi finner grevens hälsning till oss idag.

Vid skranket in till dopkapellet kan vi bland annat läsa två bibelord:

*Menniskomen är förelagdt en gång dö och sedan domen.*³ (Heb 9:27)

*Alle hafva enahanda ingång till lifvet och lika uthgång.*⁴ (Salomos vishet 7:6)

Ovanför den norra korgrindens listverk läser vi: ”*Iagh gaar alla werldenes wäg*”, 1 Kungabokens 2:a kapitel, vers 2.

Över de södra korgrindens listverk läser vi: ”*I dag konung i*

3. I Bibel 2000: Och liksom det är människans lott att en gång dö och sedan dömas...

4. I Bibel 2000: För alla finns en enda väg in i livet, och en enda väg ut.

morgon död”. Orden är dock hämtade från den bok som bär namnet Jesu Syraks vishet.

Memento mori och ars moriendi

1600-talets religiösa tankevärld, som Magnus Gabriel helt och fullt levde i och av, präglades bland annat av två begrepp: *Memento mori* – kom ihåg att du ska dö – och *ars moriendi* – konsten att dö (rätt). Detta får konkreta nedslag också i konsten, där sådant som dödsallar, timglas, maskar och ruttnande frukter skulle påminna om det oundvikliga. Detta är mycket tydligt på korgrindarna i klosterkyrkan, som högst upp pryds av en dödsalle med kungakrona och korslagda benknotor. Döden var ju en ständig följeslagare och ett ständigt hot – oavsett var på samhällsstegen man befann sig. Man visste, att trots rikedomar och släktförhållanden, allt vad man gjort och åstadkommit, så gick alla att en gång möta sin övermästare – döden. Inför denna behövde man förbereda sig; det var detta som var *ars moriendi* – konsten att dö rätt. Till sin hjälp hade man ett ganska stort utbud böcker som skulle hjälpa människan till den rätta insikten.

Varnhems klosterkyrka utgör ett stycke förkunnelse i sig själv. I byggnaden förkunnar cistercienserna en uppmaning om bön och arbete, allt under enkelhet. Men genom byggnaden förkunnar också Magnus Gabriel De la Gardie sin tids andliga vishet. Han, en djupt troende 1600-talsmänniska, viskar, likt slaven på triumfvagnen, i vårt öra: kom ihåg att du är dödlig! Och därför: lär dig konsten att rätt dö. Eller, uttryckt med grevens egen bön: ”Giv mig din hjälp att leva så att jag kan dö i frid och gå till glädjen i din himmel.”

Markus Hagberg

Skara domkyrkas svajiga 1600-tal

Skara i Suecia Antiqua et Hordierna 1702

Alltnog och emedan. Det är ofattbart att Skara domkyrka fortfarande står genom alla tider trots de angrepp och motgångar som mött. Biskop Brynolf hade stora visioner när han 1278 kom hem efter 18 års studier i Paris. Han fick med sig folk och man började i skiftet 12-1300-tal att bygga om domkyrkan i tidens stil, den gotiska. Mycket skulle fram, inte bara byggmästare och hantverkare utomlandsifrån, utan material i mängd. Det gick inte särskilt fort. Allt gjordes för hand. Under senare hälften av 1300-talet tog det helt stopp. Anledningen var digerdöden. Till slut på biskop Sven Grottes tid på 1440-talet kunde man säga att domkyrkan var färdig, men den var långt från Brynolfs storartade vision. Det är faktiskt först tack vare Helgo Zettervall som domkyrkan stod fram som en gotisk katedral, såsom det tänkts från början.

Om det förskräckliga 1700-talet kunde du läsa i Skara stiftshistoriska Meddelande 2/22. Jag ska här med hjälp bland annat av Axel Romdahl och Sven Dahlgren beskriva domkyrkans 1600-tal. Man måste då betänka att hon mötte detta århundrade i ett miserabelt skick. Anledningarna var tre: "dansen", reformationen och elden.

Den danske kungen Kristian II, som vi inte utan skäl kallar "Kristian Tyrann", anföll första gången 1511. Då skonade han domkyrkan från brandskattning efter att domprosten Anders Eriksson väddat och bett för domkyrkan på sina bara knän. Biskopen var bortrest. 1520 kom Kristian tillbaka och tog allt som gick att ta. Stor plundring. Men det värsta danska anfallet kom 1566, under det nordiska sjuårskriget. Då brändes domkyrkan så att bara murar och valv återstod. Hela staden brändes ner och allt hamnade i ett eländigt skick. Under decennierna gick alla ansträngningar åt till uppbyggnad. Inte förrän 1598 blev "östra gaveln på domkyrkan, som hade varit nedfallen allt sedan domkyrkan blef afbränd af de Danske och varit uppbyggd med bräder och sparrverk" uppmurad, alltså efter över 30 år.

Reformationen var i och för sig en god och nödvändig sak, men i Sverige blev den ett vapen i handen på maktmännen Gustav Vasa. Han behövde pengar för att betala av sina skulder och han ville ha glans och prakt för att visa sig kungavärdig. Avkastningen från domkyrkans många hundra gårdar hamnade i kronans skattkammare i Stockholm. Nog försökte församlingar och präster i stiftet att ge bidrag efter förmåga men det var som att spotta en törstig kamel i halsen. Något som kallades "domkyrkotunnor" infördes som en skatt till alla domkyrkor i riket, men det blev som med alla skatter – alla gör vad man kan för att betala så lite som möjligt. Domkyrkans ekonomi under 1500-talet och framåt var urusel.

Elden var det stora hotet i alla städer på denna tid. För fienden var den ett effektivt vapen, men vi vet också att Skara vådabrenn. Det var när det brunnit 1545 som Gustav Vasa fick idén att låta Skara förbli en ruinstad och istället bygga en ny och "modern" stad i Hornborga, på "en mäktig skön lägenhet", som han uttryckte det. Dessutom hade han fått för sig att locka (säkerligen tvinga) folk från Falköping att också flytta dit. Skarabor och falköpingsbor tillsammans? Därav blev som tur var intet. Till saken hör att städerna inte hade mer än ca 300 invånare var. Skara något fler. Skaraborna lappade och lagade så gott man förmådde efter den ena branden efter den andra, både sina egna hus och domkyrkan. Det blev planlöst och ad hoc, och med de material man kunde få tag på. Domkapitlet, som egentligen hade ansvaret, var i fritt fall efter reformationen. Det hela var sorgligt, men så var det.

Vi tar ett steg in i 1600-talet. Svårigheter fann det gott om, men med ett och annat blev det något bättre.

1600

Detta år fick domkyrkan sin nya dopfunt. Det är densamma som står där än idag. Ett staket byggdes just innanför västdör-

ren till vänster på norra sidan, ett så kallat skrank, så att man fick ett litet dopkapell, ett baptisterium. Samma dopfunt står idag åter längst ner i domkyrkan, men på södra sidan, och påminner om dopet som porten in i kyrkan.

Det byggdes en "diskantläktare" på högkorets norra sida. Snart kom en likadan på södra sidan så att djäknarna skulle kunna sjunga flerstämmigt.

1618

För första gången nämns i domkapitlets protokoll domkyrkans "benhus", alltså ett rum där man samlade människoben från gravar både på kyrkogården runt domkyrkan och inne i den. Så gjordes då, kanske för att skydda mot hundar och andra djur. Detta rum fanns längst ner i norra tornet med ingång utifrån. På södra sidan fanns motsvarande rum, spikboden, som var ett utrymme för spadar, hackor och annat material.

1619

Det är roligt att man då som nu höll kyrkomusiken högt. Det vet vi eftersom det detta år anskaffades en ny orgel. Orgelbyggaren hette Peder Orgelmäster. Det måste betyda att man hade en något förbättrad ekonomi.

Den gamla kungastolen i domkyrkan. Den finns idag nedplockad på Länsmuseet.

1621

En kungastol och en drottningstol byggdes och bemålades, den ena med kung Gustav Adolfs namnchiffer, G.A.R.S, och den andra med drottning Maria Eleonoras, M.E.R.S. Delar av dem finns fortfarande i Västergötlands museum men lig-

ger tyvärr nedplockade i magasinet. 1906 satte museet ihop delarna till en stol och den fanns då i det som kallades "Skar museets kyrksal". Där fanns fram till 1940-talets renovering även den predikstol och den altarpupp som nu är tillbaka i domkyrkan. Men från början var det alltså både en kungastol och en drottningstol. Den ena stod främst på manssidan, den andra främst på kvinnosidan.

Man skaffade också ett stort urverk som var så konstruerat att man hade en urtavla utomhus och en inne i kyrkan.

1636

När kung Gustav Adolf hade fallit i dimman på slagfältet i Lützen 1632 ringde man i domkyrkans stora klocka så att den sprack. Den fick lagas av en klockgjutare i Stockholm och hängdes sedan på plats. Det finns anteckningar som antyder att drottning Kristina, den fallne kungens dotter, gav ett ekonomiskt bidrag, kanske var det till storklockan. I stadsbranden 1719 gick denna storklocka tyvärr förlorad.

1637

Det Soopska gravmonumentet sattes upp utmed södra väggen i högkoret.

Soopska gravmonumentet

1641

Detta är ett märkesår i skolstaden Skara för då inrättades en domskola, som kallades Skara skola. Natanael Beckman: "En stor skola i en liten stad". Det betydde att man fick en lärarkår som började sätta sin prägel på staden. Efter hand gav det stadga åt domkapitlet, som framöver kom att bestå av domskolans rektor, vice rektor och teologie lektor plus biskopen, domprosten och sysslomannen.

1653

På högsta politiska nivå fick drottning Kristina besök av en delegation från England. Den 4 december kom gruppen på sin resa genom landet till Skara och de förde anteckningar över sina intryck. Chefen för delegationen Whitelocke var inte imponerad av domkyrkan. Den är "stor och solitt byggd med sten från orten, men varken vacker eller märkvärdig". Det kändes nog lite tråkigt att få detta betyg, för hela Skara hade stått på tå för att göra ett gott intryck. Whitelocke fortsätter: "Ingen kunde se någon skillnad mellan denna och katolska kyrkor". Med det menade han antagligen att det fanns målningar, krucifix och vackra textilier kvar i kyrkan. I och för sig roligt att höra för i Skara har kyrkan själv aldrig rensat ut sina heliga föremål. Men Whitelocke kom från ett England som styrdes av Oliver Cromwell. Han verkligen hatade allt som luktade romerskt-katolskt. Men det var musiken som räddade situationen: "Många skolgossar var där med sina lärare och sjöng växelsånger till orgel och basuner", skriver Whitelocke.

1661

Bekymmer med urverket. En urmakare Läcke från Jönköping inkallades för att illuminera urtavlan i tornet och få igång uret inne i kyrkan. Men Läcke var en lurendrejure och domkapitlet försökte få kontraktet hävt, men det struntade Läcke i och utförde beställningen ändå, på sitt sätt, och tvingade sedan till sig pengar. Åtta år senare fick man reparera urverket igen.

1663

Den stora altarpupp som fortfarande pryder högkoret skänktes av Brita Kaffle. Problemet redan från början var att den utestänger ljus från koret, så att det kom att "ligga i skymning". Man hade ju då inget annat ljus än dagsljuset, och möjligtvis fladdrande ljuslågor från vaxljus.

1669

För att ta hand om domkyrkans ekonomi och vård kunde domkapitlet utse en domkyrkosyssloman. Ofta blev det en vanlig lärare som såg tjänsten i domkyrkan som en chans att klättra i graderna. Någon särskild kunskap i byggnadsvård eller bokföring efterfrågades inte. Tyvärr. Många av domkyrkosysslomännen var klara stolpskott. På 1660-talet finner vi den kanske främste av detta specimen, Zackarias Martini Kulenberg.

Han struntade totalt i vad domkapitlet beslutat. Han förde inga räkenskaper. Han gjorde ingenting av det han skulle. När

han kallades in till domkapitlet och biskopen anklagade honom för att rent av bete sig som en tjyv blev han högljudd, ropade okvädingsord, gestikulerade. Han dömdes till arrest för att lugna sig, men rymde.

1670

Taket var alltid dåligt. Det var ett spåntak. Läckte det på ett ställe lagades det, men snart hade man ett nytt hål någon annanstans. I februari 1670 hade det snöat riktigt ordentligt. Borgmästaren hade tröttnat på domkapitlets slapphet och oförmåga och tagit med sig fyra av sina rådmän upp på kyrkvinden. De kunde rapportera att där stod snön lika högt som på marken. Borgmästaren hotade med att om inte åtgärder vidtogs omedelbart skulle han anmäla detta direkt till Kungl. Maj:t.

Det berättas om hur domkapitlet, som vid denna tid var försvagat av inre stridigheter och utan fungerande ledning, fick betala "särskilda drickspengar" för att de som jobbade på kyrkvinden "inte skulle gå ned och försumma arbetet". Men med några öl, eller annan dricka, från domkapitlet innanför västen blev tydligen jobbet gjort. Men problemet återkom givetvis.

Biskop kring dessa år var Johannes Kempe (1655-1673). Han hade börjat bra, men allteftersom sjukdom drabbade blev han allt svagare. Sina senaste år lämnade han aldrig sjuksängen på Brunsbo. Domkapitelsarbetet avstannade.

1671

Läktare av trä sattes upp i de båda korsarmarna för att ge plats åt skolungdomen. Men tänk själv: långa gudstjänster, ingen sikt mot koret, kyla på vintern, träbänkar, trängsel. Det är inte att undra på att det ofta klagades på att ungdomen störde.

Johannes Baazius

1674

Då tillträdde Johannes Baazius som biskop. Detta betydde en klar uppräckning. Men som ofta är fallet upptäcktes hans duglighet på högre ort och redan 1677 for han till Uppsala för att bli ärkebiskop.

Detta år blåste det så att "lilla tornet", dvs spiran mitt på kyrktaket, hamnade på sned. Reparation nödvändig.

1670- och 1680-talet

rasade den stora kyrkbänksstriden mellan lärare och borgare. Församlingen satt på denna tid i kyrkbänkarna efter rangordning och särskilt stadens borgare och gymnasiets lektorer, tydligen inte minst deras fruar, kivade om detta. Borgarna påstod att de byggt sina bänkar för egna pengar och att de därför var att betrakta som deras enskilda egendom. Domkapitlet hävdade att bänkarna ingick i kyrkans inredning och vände sig till stadens råd för förlikning. Detta svarade, att om biskopen eller vem det vara månne satte någon som inte var borgare i borgarnas bänkar skulle de "sjelfva tagan och kastan ut på golvet" och ingen av dem skulle vidare sätta sin fot i domkyrkan!

Det rapporterades om "kyrkobuller" under gudstjänsterna, alltså rop, okvädingsord och till och med handgripligheter, särskilt kvinnorna emellan. Borgarna beslöt sig för att måla sina bänkar. En kraftfull markering, kan man säga. Detta stoppades, men en domkapitelsledamot, lärare alltså, utropade: tänk om "bödelshustrur och bödelspack" tränger sig in i lektorsfruarnas bänkar! Känsloerna svallade.

Landshövdingen ingrep till slut och avgjorde så att bänkarna skulle anses vara domkyrkans egendom och att platserna skulle "proportioneras efter personernas dignitet och förda lefverne". Lärarna avgick med segern.

1678

Andreas Omoenius hade varit domprost i Skara i 23 år när han, på prästerskapets önskan, detta år vigdes till biskop. Hans episkopat blev en golvavandring. I Warholms herdaminnen sägs om honom att han var "from och välmenande" men att han "inte ägde nog kraft och inflytande". Sanningen är nog den att han var på fel plats vid fel tid. Mycket hände som inte borde hänt. Domkapitlets protokoll från denna tid "har åt eftervärlden bevarat uppträden som förefaller nästan otroliga", säger Warholm.

Ett exempel är när domprosten Petrus Laurentinus med en lektor Cleverus i domkapitlet skulle diskutera uppståndelsen. Till saken hör att båda var kända hetsporrar. Om domprosten sägs att "han var liten till växten, flintskallig och gick ovärdigt". Han var "en ivrig predikant", och ivrig var han inte bara när han predikade. Lektor Cleverus å sin sida framhårdade så kraftfullt sin ståndpunkt att biskop Oomenius helt enkelt exkommunicerade honom, fastän han var kyrkoherde i Vinköl. I uppgörelserna fick biskopen många gånger be notarien, sekreteraren, att sluta skriva ner vad som sagts. Det hela gick mot sitt avgörande.

"Lektor Cleverus har förföljt mig ända sedan jag kom hit", sa Laurentinus. Cleverus svarade med att alla lektorerna skulle

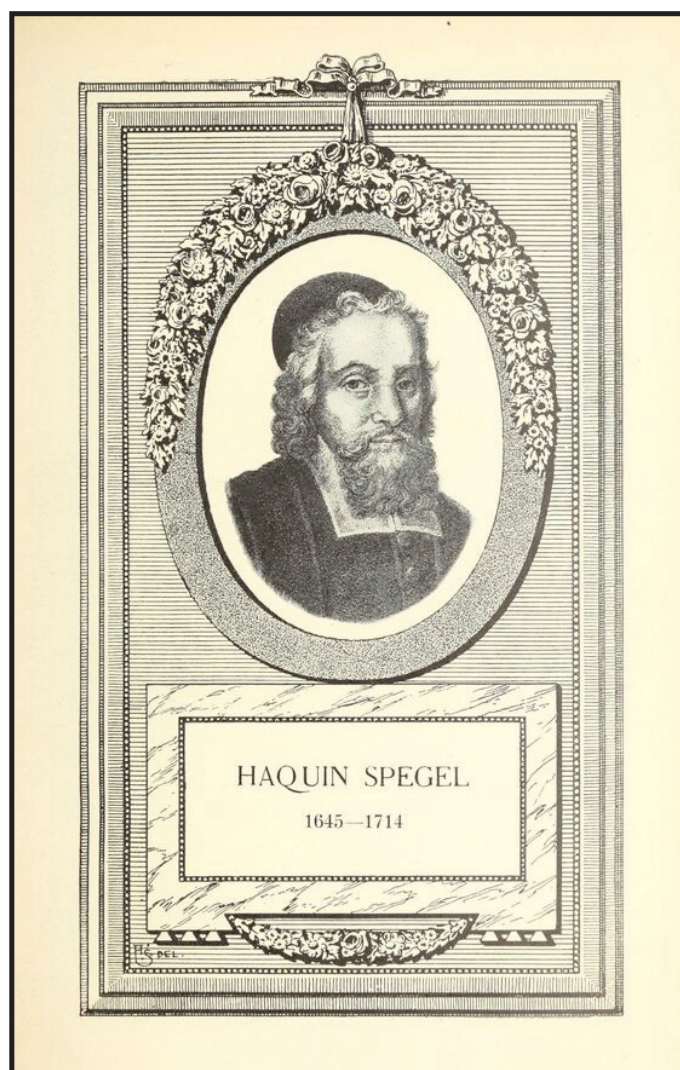
stanna hemma från kyrkan om domprosten fortsatte. Grälet eskalerade. Notarien la ner sin penna. Han kunde helt enkelt inte, eller ville inte, skriva ner vad som försiggick utan slutar paragrafen med: "och kunde ingenting uti denna session för bullers skull vidare företagas". Till yttermera visso tillägger Warholm att "dylika tvister hörde vid denna tiden till vanligheten".

Efter anmälningar utestängdes båda från domkapitlets sammanträden för en viss tid. 1683 hade domprosten veknat, bad om förlåtelse och ville försonas. Alla tvister skulle förgätas. Men han hade en sällsynt förmåga att hamna i trubbel. 1685 lät han prästviga en gymnasist som "i kristendom var så okunnig att han inte kunde svara på barnafrågor". För detta ställdes han inför rätta i Stockholm och suspenderades från domprosttjänsten på två år. Livet kring domkyrkan var kalabalik.

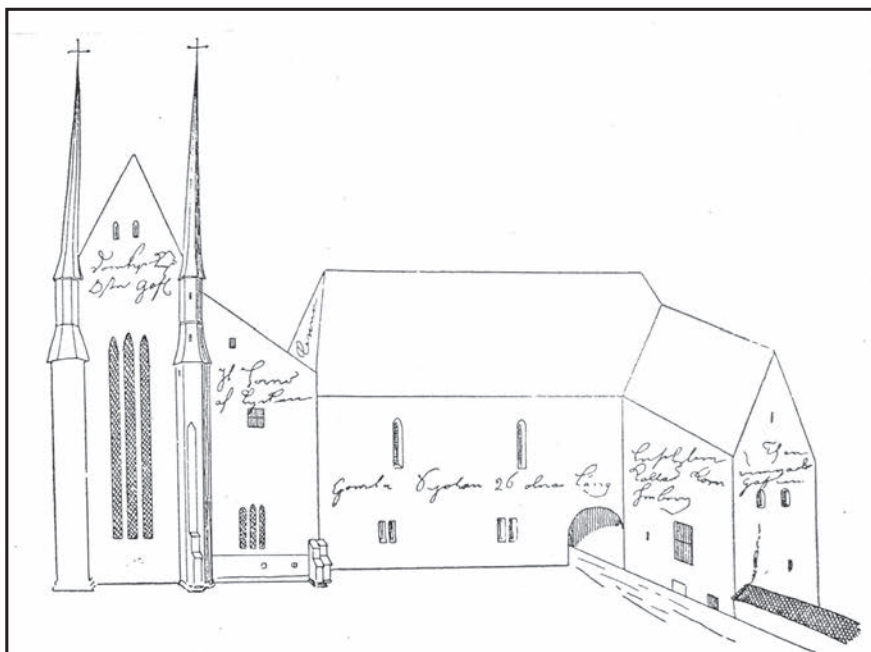
Andreas Omoenius var en av svagare biskopar som Skara haft. Han drog sig deprimerad och sjuklig tillbaka till Brunsbo, gick till sängs, väntade och dog 1684. Men de mortuis nihil nisi bene, så i domkyrkan finner man idag hans stora gravsten. Den finns ovanför dörren längst österut i den norra korgången.

1680

Vinterstormarna var detta år så hårda att de stora tornen svajade betänkligt. Två personer skickades upp för att inspektera om bjälkarna stod emot. De rapporterade att bjälkar på flera ställen hade lossnat. Men tornen höll.

Teckningen från 1692 (förvaras i Riksarkivet) ger en föreställning om kyrkans utseende vid denna tid. Tecknaren stod vid dagens Gamla Biblioteket. Östra korgaveln till vänster har hög takresning. Tre smala fönster ger högkoret ljus. Två mindre fönster finns för kyrkvinden. Två smärta hörntorn, varav ett är ihåligt. Själva koret verkar ha två våningar, en med avlånga fönster och en med fyrkantigt fönster. Plus vind. Sidobyggnaden till höger har använts som skola. Också den har två våningar plus vind.

1686

kom Haquin Spegel som ny biskop och det blev annat ljud i skällan. Han var kungens biktader, uppburen predikant, psalmdiktare och den nya kyrkolagens granskare och tillskyndare. En kungens man. Han hade, bland mycket annat, satt sig i sinnet att hela svenska folket skulle lära sig läsa. En kraftkarl alltså. Redan 1691 lämnade han Skara för biskopsstolen i Linköping men med ett eftermäle som få biskopar i Skara fått. Man sa om honom att det han uträttat genom sin ämbetsnit, sin vaksamhet och verksamhet varken går att tillräckligt beskrivas eller berömmas. Och att han lämnade stiftet efter sin korta tid i bästa skick och god ordning. Där kan man tala om ledarskapets betydelse.

1693

Från kungen mottogs en skrivelse att skranket, alltså det höga staket, som skilde långhuset från högkoret skulle öppnas upp och kortas av på höjden. Det var 90 pelare med ribbor emellan som 1594 satts in i domkyrkan för att, precis som i Jerusalems tempel, skilja det heliga från det allra heligaste. Kungen tyckte nu att församlingen inget såg, inget hörde och inte kunde sjunga med som man skulle. Det hade han ju rätt i.

1694

Det var under 1600-talet ofta problem med orgeln och 22 augusti detta år var domkyrkoorganisten Johan Roos inkallad till domkapitlet. Följande frågestund utspelar sig enligt protokoll:

Domkapitlet: Hur många stämmor är i orgelverket?

Roos: Nitton.

Domkapitlet: Hur många fungerar nu?

Roos: Inga.

Domkapitlet: Hur många använde ni när ni senast spelade?

Roos: Tre.

Man beslöt att gå till kungs för att få medel för en reparation. Det var så man fick göra efter reformationen när det gällde större saker. Karl XI gav 400 daler. Uträkningar ger vid han-

den att det i vår valuta rör sig om 113.000 kronor. Det var alltså ett rejält konungsligt bidrag.

Inte av denna värld

1600-talet var en svår tid, lilla istidens sekel, inte bara för Skara domkyrka utan för allt och alla. Visst måste det ha funnits ljuspunkter. Barn som föddes, solen som värmden en fin sommar, fest i domkyrkan när den nya orgeln invigdes eller en ny biskop välkomnades. Men för de flesta handlade det om att överleva den dagen. Och nästa. Och nästa.

Karl XI blev kung 1660 och med honom kom enväldet (vi skulle säga närmast diktatur), reduktionen (konfiskering av egendomar som kronan tidigare förlänat), indelningsverket (en slags värnplikt) och så de evinnerliga krigen. Karl XII tog vid 1698 och fortsatte krigandet. Allt mer pengar och allt fler unga män gick åt. Sverige låg så gott som hela 1600-talet i krig med olika fiender. Att landet utarmades är inte konstigt. Magnus Västerbro kallar tiden för "tyrannens tid".

Skara domkyrka hade inte längre några privilegier. Att man ändå tog sig igenom det svajiga 1600-talet och sedan det förskräckliga 1700-talet är värt inte bara att förundras över utan även att känna tacksamhet för. Släkten följa släktens gång. Vi står på förfädernas axlar. För många, otroligt många under seklernas gång har de Guds ord och löften som kyrkan förkunnat givit kraft och mening i livets alla skiften.

Kyrkor är egentligen helt onyttiga. De har inget marknadsekonomiskt värde. De får inte börsen att gå varken upp eller ner. Ändå oundgängliga. De bär bud om ett rike icke av denna värld. Guds rike. Skara domkyrkas klockor ringer nu som då.

Anders Alberius

Litteratur:

Axel L. Romdahl, Sven Dahlgren: Skara domkyrkas byggnadshistoria (1928)

Hans Hildebrand: Skara domkyrka (1894)

Joh. W. Warholm: Skara stifts herdaminne (1871)

Citaten är hämtade ur domkapitlets protokoll.

Mordet på prosten Lidell

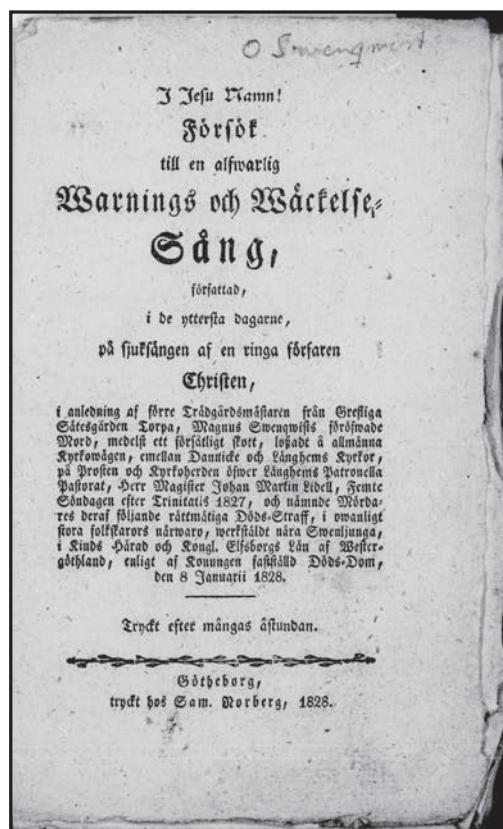
Utmed en gammal väg i Dannike socken i Kinds härad är rest en minnessten över en mördad präst, kyrkoherden och prosten Johan Mårten Lidell. Lidell var prost i Långhems pastorat med socknarna Långhem, Dannike, Månstad och Åsarp i Göteborgs stift. Mordet skedde 1827, men stenen sattes upp 1918 i samband med bygget av en ny väg från Forsa kvarn vid Ätran till Långhem. Texten lyder: "Prosten J. M. Lidell mördades här den 24 juli 1827. Ebr. 13:7."

Det föll på kyrkoherden och prosten i Kalv, Carl Johan Grevillius, att begrava och hålla liktalet över sin kollega. Begravningen hölls den 10 augusti 1827 i Långhems kyrka. Följande text utgör de tre sista sidorna av det tryckta liktalet.

"Mördaren var Magnus Svenqvist, född i Småland, omkring 52 år gammal. 1797 antogs han som brännmästare på Torpa Sätessgård, varefter han sedan blev trädgårdsmästare. Svenqvist skall hava utmärkt sig genom ett lömskt, argt och oförsonligt lynne, och någon gång själv velat avhända sig livet. I anseende till dåligt uppförande, tilltagande liderlighet, elak levnad inom sitt hus och försummelse i tjänsten, skildes Svenqvist, för mer än 5 år sedan, ifrån sin befattning som trädgårdsmästare på Torpa, men fick dock skattefritt bruka ett torp på säteriets ägor. Här fortsatte han sitt förra oroliga levnadssätt, och nödgade icke sällan hustru och barn att flykta ur huset. Av dessa anledningar förmåddes församlingens pastor, prosten Lidell, att, åtskilliga gånger, dels enskilt genom tjänliga föreställningar och ömma varningar, dels offentligt inför Kyrkorådet söka återföra Svenqvist till besinning och skickligare levnad. Härmed utträttades intet; men hos Svenqvist, som kände sitt högmod härigenom sårat, väcktes förbittring och hämndbegär som, i stället för att avkylas med tiden, av varje dag hämtade ny näring och förde honom till beslutet att släcka sin hämndlust i sin Lärares blod.

Under tiden hade ägaren till Torpa, översten och riddaren herr greve Claes Sparre, ledsen vid Svenqvists utsvävningar, åtskilliga gånger åtnat fördriva honom ifrån sina ägor; men avhölls av Prosten Lidells förböner, vilken ännu ville verka för hans förbättring och ömmade för hans oskyldiga hustru och barn. Äntligen hade Svenqvists ondska nått sin mognad, och beslutet om prosten Lidells mördande var fattat oåterkalleligen. Trenne söndagar å rad låg Svenqvist med laddad bössa i försåt vid en grind nära Forsa Qvarn. Den första har, efter hans egen berättelse, någon känsla av ånger upprört honom; och då han därunder insomnat reste Prosten Lidell förbi. Den andra kom inte Prosten Lidell, utan en annan präst i hans ställe. Även den tredje söndagen infann sig Svenqvist vid den olyckliga grinden med sitt mordgevär, laddat med en kula och tre blyhagel. Prosten Lidell hade predikat i Dannike kyrka och återvände för att predika i Långhem. Med bössan under armen visar sig Svenqvist vid grinden; tilltalas vänligt av Prosten, besvarar dess fråga: huru mår Svenqvist? Med ordet: dåligt; emottager hälsning till hustru och barn, öppnar grinden och avlossar genast efter Prostens genomfart, på några få alnars avstånd, det rysliga mordskottet, kl. omkring 12, middagen den 15:de juli, eller 5:te söndagen efter Hel. Trefaldighet. Prosten Lidell neddignar i vagnen under utrop: jag är skjuten och dör! Hans följeslagare lägger den skjutne på boten av vagnen och kör honom varligt till Torpa; varefter han, efter 9 dygns utsägligt lidande, den 24 samma månad avled.

Skottet hade mellan 8:de och 9:de revbenets bakre ända, snett inåt ryggraden träffat och förstört icke allenast själva ryggmärgen, utan jämväl sårat levern och flere ädlare delar, varigenom genast följde en fullkomlig överksamhet i nedre hälften av kroppen och sedan inflammation och kallbrand. Vid anställd obduction förklarades skottsåret som ovillkorligt

dödande; och det var endast Prosten Lidells starka kroppsbyggnad, som till 9:de dygnet kunde fördröja dödsstunden. Mördaren syntes inte hava uppgjort någon plan att undkomma, och gjorde icke ens något försök därtill; ehuru han efter mordgärningen genast avlägsnade sig. Också blev han några timmar därefter gripen och avförd till Torpa, där han förklarade: att han på 5 år icke varit lugn förrän nu, då hans hämndbegär blivit tillfredsställt. På tillfrågan om han ville se det olyckliga offret, och avbedja sitt brott, yttrade han endast missnöje och förundran däröver, att Prosten Lidell ännu levde. I samma förhårdelse och trotsighet fortfor han till dess han framhades för Domstolen, till undergående av rannsaking; då modet änteligen övergav honom och han, under de häftigaste sinnesrörelser, betygade ånger över sitt begångna brott. Inför Domstolen, likasom ofta förut, avlade han en fri och fullständig bekännelse; varföre, och emedan mordgärningen även blivit av vittnen styrkt, han dömdes att mista högra hand, halshuggas och steglas, vilken dom redan blivit av Kongl. Maj:t stadfäst. Dödsdomen vid häradsrätten avhörde Svenqvist med lugn, och tycktes han då frimodigt avbida sitt välförtjänta öde.

Svenqvist var lång till växten, av ovanligt stark kroppsbyggnad, och hade grym uppsyn, en trogen stämpel av hans hjärta.”

Svenqvist avrättades på avrättningsplatsen i Svenljunga den 8 januari 1828 av skarprättare C. G. Beckius från Göteborg.

Källa: Carl Johan Grevillius, *Liktal över prosten och kyrkoherden i Länghems pastorat av Göteborgs stift Herr Magister Joh. Mart. Lidell*..... Tryckt i Stockholm 1827. Texten ovan utgör de tre

sista sidorna av ett häfte på 24 sidor. Liktalet finns även på Internet digitaliserat av Kungliga biblioteket. <https://weburn.kb.se>

Hur gick det för Lidells familj?

Ett svar på frågan ger kanske följande lilla textfynd som har hittats löst instoppat i boken *Ur Ulricehamns kyrkoarkiv. Anteckningar af Efr. Jörlander*.

”På 1820-talet fanns det i Länghem en kyrkoherde, som hette Lidell. Denna hade medlat i trädgårdsmästarens på Torpa olyckliga äktenskap. En dag på vägen till eller ifrån Danicke kyrka blev han mördad av denne trädgårdsmästare. Fru Lidells 2 bröder, som voro grosshandlare i Stockholm, köpte då in en tomt i Ulricehamn – den nuvarande Skansen – och byggde där den nuvarande prästgården. Hon bodde sedan där, och efter henne ärvdes detta av hennes dotter och måg, fru och kapten Haverman. Dessa minns tant Sigrid Jörlander väl från sin barndom här. Fru Lidell ligger begravnen på gamla kyrkogården. – Skansen gick sen i olika händer, och hyrdes 1887 av kyrkoherde Jörlander, som då gifte sig, samt blev 1890 prästgård, i och med att pastoratet inköpte densamma för detta ändamål.”

Ur Ulricehamns kyrkoarkiv. Anteckningar af Efr. Jörlander är utgiven på Kjellerströms förlag i Ulricehamn 1906. Efraim Jörlander (1845-1918) var kyrkoherde i Ulricehamn från 1886. Vem som författat texten är okänt liksom vem som har daterat texten för hand till 18/4 49.

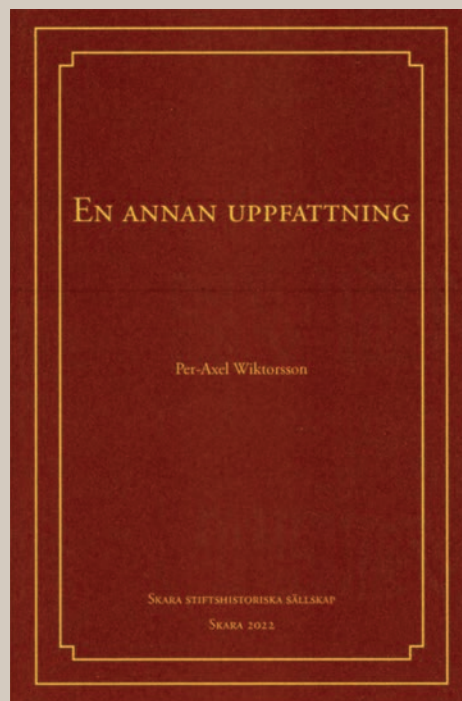
Ulla Hökås

Äldre Västgötalagen i ny utgåva

Pris för båda delarna endast 350:-. Beställes genom sällskapet

En annan uppfattning

Hyllningsskrift till Per-Axel Wiktorsson på 85-årsdagen 2022. Förord av Dick Harrison. OBS! Begränsad upplaga. Pris 200:- Beställes genom sällskapet.

Välkommen som medlem!

Det här får du som medlem:
Medlemsblad 4 gånger per år
Inbjudningar till boksläpp
Inbjudan till årsmöte och föredrag
Information och recensioner av böckerna i webbshop

NYA MEDLEMMAR

Daniel Hedlund, Limhamn
Marianne Gustafsson, Nossebro
Ann-Louise Carlsson, Nossebro
Daniel Hedin, Floby
Stig Löwenspetz, Torsby
Karin Fägerlind, Örebro
Inga-Lill Tidström, Lidköping
Kristina Bengtsson Bergström, Sunnersbergs
Patrik Öbrink, Gävle
Kicki Johansson, Nol
Kajsa Nyström Rudling, Göteborg
Knut Waadgaard, Hönefors Norge
Gunnar Kärrbom, Västerås
Kristofer Frisk, Bromma
Göran Antefelt, Göteborg
Sällskapet har 1010 medlemmar.

MEDLEMSINFORMATION

Årsavgiften är 100 kr.
För ständigt medlemskap 750 kr.

Bankgiro: 5812-8166
Swishnummer: 123 303 59 46
BIC=NDEASESS
IBAN: SE94 9500 0099 6026 4841 8420

Anmäl ändrad adress eller titel till registeransvarig Ulla Falk, Hattmakaregatan 10, 532 33 Skara, munkgarden@telia.com

Kommande aktivitet

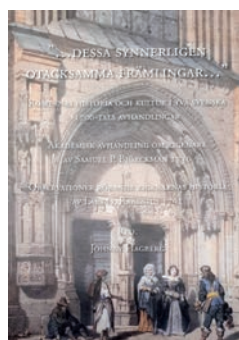
Gyllene kär!l

Den 28-29/ januari blir det en hyllning till gyllene kär!l i Skara. Helgen är ett samarbete mellan Västergötlands museum, Skara pastorat och olika föreningar.

www.vastsverige.com/skara/evenemang/kulturkvarteret

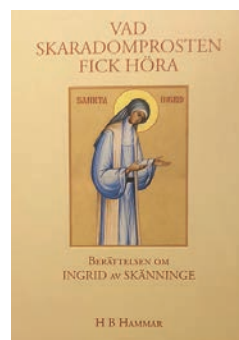
Hitta din nästa bok i webbshopen

skarastiftshistoriska.nu/webbshop

Dessa otacksamma främlingar

Två 1700-talsavhandlingar om romer i översättning från latin av Johnny Strand. Förord av Elin Strand, Soraya Post. Pris 50,-

Vad Skaradomprosten fick höra

HB Hammar
Historisk roman om Ingrid av Skänninge. Pris 100,-

Kungsljus

Karl-Erik Tysk
Om kungens besök i Gammalsvenskby i Ukraina. Pris 100,-

Ord.pris 375,-

Husabypaketet

Kyrkans takmålningar, ekon från kristnandet och Trosbekännelsen med bilder från kyrkorna på Kinnekulle.

- **Biblia Pauperum** Erik Långström
- **Ekon från Husaby** Bengt Wadensjö
- **Bilder av tron** Markus Hagberg

PAKETPRIS 325,-

Priserna gäller fram till 31 december eller så länge lagret räcker.
Stiftshistoriska sällskapets böcker kan också beställas direkt genom ordf Johnny Hagberg, se nedan.

SKARA STIFTSHISTORISKA SÄLLSKAP

STYRELSE

Ordf. Johnny Hagberg, Skara
Telefon: 070-550 00 98. E-post: jonnyhagberg52@gmail.com

Vice ordf. Lena Maria Olsson Floberg, Vänga
Skr. Robin Gullbrandsson, Trevattna
Kassaförvaltare Gunnar Wilsson, Skara
Markus Hagberg, Skara
Fredrik Hägglund, Borås,
Åke Larsson Söne
Helena Långström Schön, Skara
Karin Nelsson, Lovene